Archiwum Państwowe w Białymstoku

260 ROCZNICA

PONOWIENIA PRAW MIEJSKICH BIAŁEGOSTOKU

Katalog wystawy 2009

Przygotowana przez Archiwum Państwowe wystawa wiąże się ściśle z wyjątkowym miejskim świętem. Na rok 2009 przypada bowiem szczególny jubileusz – 260 rocznica nadania Białemustokowi praw miejskich.

Mówiąc o rozwoju miasta, myślimy z reguły o organizmie niespiesznie, przez stulecia rozwijającym się wokół swego centrum. Przypadek Białegostoku jest szczególny – miasto nasze powstało i rozwinęło się faktycznie staraniem jednego człowieka – hetmana wielkiego koronnego Jana Klemensa Branickiego. To jego rezydencja stanowiła wspomniane centrum, wokół którego w tempie błyskawicznym powstał dojrzały ośrodek miejski.

Wystawa o początkach Białegostoku jest zatem opowieścią o mieście zupełnie innym, niż dzisiejsze, niemniej w pełni dojrzałym, budzącym zachwyt gości i – w co wierzę głęboko – dumę ówczesnych mieszkańców. Jestem przekonany, że opowieść ta skierowana jest nie tylko do garści lokalnych patriotów, ale wszystkich osób, zainteresowanych dziejami I Rzeczypospolitej i jej miast, wśród których tak szczególne miejsce zajmowała rezydencja Jana Klemensa Branickiego.

Życzę Państwu wielu wrażeń i liczę, że wystawa białostockiego Archiwum Państwowego stanie się dla nas wszystkich szczególną inspiracją.

Tadeusz Truskolaski
Prezydent Białegostoku

15 kwietnia 1960 r. Wojewódzkie Archiwum Państwowe przeniosło się do zabytkowego budynku przy Rynku Kościuszki 4, który zajmuje do chwili obecnej. Jest to dawna zbrojownia Branickich wzniesiona prawdopodobnie w drugiej połowie XVIII w. Po pozyskaniu budynku na potrzeby WAP powstały możliwości systematycznego powiększania zasobu, a także skuteczniejszego jego zabezpieczania, opracowywania i udostępniania. Zorganizowano pracownie naukową noszącą imię Jana Glinki, wybitnego i znanego badacza Podlasia. Powstały tez pracownie: reprograficzna, introligatorska oraz biblioteka. Obecnie Archiwum Państwowe w Białymstoku funkcjonuje na mocy art. 51a ustawy z dnia 14 lipca 1983r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. 2002, Nr 171, poz. 1396 z późniejszymi zmianami).Strukturę organizacyjną Archiwum tworzą właściwe komórki merytoryczne – Oddziały: Opracowania, Nadzoru Archiwalnego oraz Ewidencji, Informacji i Udostępniania. Pracownicy wymienionych Oddziałów zajmują się materiałami archiwalnymi na kolejnych etapach drogi od aktotwórcy do użytkownika. Archiwum przechowuje akta administracji państwowej ogólnej i specjalnej, administracji samorządowej, wymiaru sprawiedliwości, notarialne i metrykalne, akta miast i gmin, instytucji finansowych, organizacji spółdzielczych i społecznych, stowarzyszeń i partii politycznych, a także zakładów przemysłowych.. Według stanu na dzień 31 grudnia 2008r. zasób Archiwum składał się z 2290 zespołów archiwalnych, 361962 j.a. = 3454 mb.

Aby zachęcić mieszkańców Białegostoku do odwiedzenia Archiwum i korzystania z jego zbiorów organizowane są wystawy, obiekty na nich zaprezentowane obejrzeć można również na stronie internetowej Archiwum pod następującym adresem www.bialystok.ap.gov.pl. Nasza instytucja współpracuje z Polskim Towarzystwem Historycznym Oddział w Białymstoku, Biblioteką Naukową Uniwersytetu w Białymstoku, Towarzystwem Opieki nad Majdankiem, Muzeum Podlaskim, Instytutem Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku, Klubem Więzionych Internowanych i Represjonowanych, Podlaską Biblioteka Cyfrową. Organizujemy też „żywe" lekcje historii regionalnej dla uczniów białostockich szkół i studentów białostockich uczelni. Prezentujemy dzieje Regionu poprzez pryzmat zgromadzonych dokumentów archiwalnych. Informujemy o historii i funkcjonowaniu Archiwum, pokazujemy także jego zasób, zapoznajemy z pojęciami archiwalnymi. Nasza placówka współpracuje ze szkołami także na polu wydawniczym. Archiwum współdziała również z lokalnymi środkami masowego przekazu, przybliżając lokalnej społeczności zasób i osiągnięcia Archiwum. Ukazało się wiele artykułów i audycji promujących naszą działalność oraz zasób.

Wystawa, której katalog trzymają Państwo w ręku jest wystawą okolicznościową. 1 lutego 2009r. mija bowiem 260 lat od momentu, kiedy Białystok otrzymał pełne prawa miejskie. Archiwum Państwowe w Białymstoku postanowiło zainicjować obchody „okrągłej rocznicy" jakże ważnego dla historii naszego miasta wydarzenia. Poczuliśmy potrzebę podzielenia się z Państwem naszym skromnym zasobem. Dlatego wybraliśmy formułę wystawy jako trafiającą do szerszego odbiorcy. Poniżej ukazana została część najcenniejszych dokumentów oraz kopii dokumentów będących w posiadaniu innych instytucji a związanych tematycznie z wystawą. Dokumenty te, są niezwykle interesującym źródłem do badań nad obyczajowością, ludnością, gospodarką, ustrojem, sądownictwem, rzemiosłem, zagospodarowaniem w XVIII – wiecznym Białymstoku. Najstarszym wyeksponowanym dokumentem jest akt funduszowy Piotra Wiesiołowskiego dla białostockiego kościoła, który wystawiony został w Białymstoku w 1581 r. Jest on zarazem pierwszym zaprezentowanym w katalogu. Na szczególna uwagę zasługują stosunkowo dobrze zachowane archiwalia z zasobu Archiwum Państwowego w Białymstoku z zespołu Kamera Wojen i Domen, ukazane zostały w dalszej części katalogu, na ich podstawie można zapoznać się z wyglądem oraz planami niektórych obiektów znajdujących się w ówczesnym Białymstoku. Ostatnim wyeksponowanym w katalogu dokumentem jest niezwykle cenny, bo zmieniający dalsze losy Białegostoku i jego mieszkańców akt mówiący o przyłączeniu Obwodu Białostockiego do Rosji z 1807 r. Mamy nadzieję, że nasza wystawa oraz towarzyszący jej katalog, chociaż w niewielkim stopniu uświetnią obchody bardzo istotnego dla Białostoczan wydarzenia oraz posłużą budowaniu świadomości regionalnej.

IN NOMINE DOMINI AMEN. Ad perpetuam rei memoriam: Cum non ignoremus hospites ac peregrines nos esse in terris, ubi vita hæc ærumnosa degitur, domicilium autem nostrum esse in coelo, quo nulla calamitas, nullus dolor, nullus denique labor aspiratur: enitendum nobis est: ut adipiscamur non ista mortalis vitæ bona, quæ brevia sunt et caduca, sed illa sempiterna ad quæ Divino numine vocati sumus, quæ parata sunt hominibus, fidem in CHristum cum virtute et pietate colentibus: contendere inquam debemus, quam maxime possumus, ut peruenamus in illam æternam domum nostram omnibus affluentem. At vero nulla alia via, in illas beatas sedes peruenitur, nisi ea, si conscientia bona et fide non sicca operum Dei pulchritudinem contemplates, ac illi pro summis in genus humanum beneficiis gratias agentes, sanctum eius nomen laudibus celebremus, et eorum illius cultum ad omnem posteritatem propagare contendamus. PRoinde ego Petrus Wiesiolowsky studio diuinæ bonitatis prædicandæ et laudibus efferendæ, ut etiam hæc minus frequentata loca, celebratione propulsantis Dei gloriæ consequentibus æternis personet; Ædi sacræ in bonis meis paternis Bialystok seu illius parocho assignaui, dedi, donaui, et addixi in perpetuum Decimæ nomine de synguis agrorum mansis subditorum meorum in villis Bialystok, Stáramies, Fawády, Suprásla, Parszyce, Milosze, sexaginta manipulos siliginis et sexaginta auenæ quotannis percipiendos. Item in Villa Bialystok, prædium quatuor mansorum; Quæ quidem omnia a me huic Ædi sacræ ea mente data sunt, ut Parochus in presens, et qui posteà futurus est, dum modo in Ecclesia Catholica ordinatus, per me et posteros meos Episcopo præsentatus sit, et Ecclesiæ Catholicæ doctrinam præsentetur, illis perpetuo iure vtantur, fruantur, neque ea amplius mea vel successorum meorum, seu Ecclesiæ bona censeantur, nec vllo vnquam casu ad me vel ad hæredes meos reuertantur; Quos etiam præsentibus obligo, ac per eius numen, ad cuius tribunal omnes stare debemus, obtestor, vt hanc fundationem Ecclesiæ in Bialystok a me factam firmam et inuiolatam perpetuo conseruet, neque ex ea quicquam adimant, aut sibi vendicent, ne in anathema diuinum seipsos et bona sua conijciat. PArochus autem, præter curam animarum omnibus Ecclesiæ huius impendere debebit, apud Ecclesiam hanc residendo, neque se aliis negotijs implicando, aut in se onus aliorum beneficiorum Ecclesiasticorum suscipiendo, etiam vnum Sacerdotem Vicarium seu adiutorem suum et Ludimagistrum, vt melius officia Diuina et munera sua peragere possit, ex hac fundatione apud Ecclesiam eandem alere tenebitur. Quod vt sit posteritati notum, et literis hisce habeatur fides, illas sigillo stemmatis mei obsignaui, et manu mea subscripsi. Datum in Bialystok die quarta Mensis Decembris Anno a CHristo nato Millesimo Quingentesimo Octuagesimo PRIMO.

Petrus Wiesiolowski
manu propria

Dokument funduszowy Piotra Wiesiołowskiego dla białostockiego kościoła wystawiony w Białymstoku 4 grudnia 1581 r., własność: Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku.

W 1580 roku w do dóbr białostockich należało 70 osiadłych włók (1 włóka 16,5 ha) chłopskich i 4 włóki puste oraz dwa młyny na rzece Białymstoku. Owe określane jako puste 4 włóki nadał 4 grudnia 1581 r. plebanowi białostockiemu Piotr Wiesiołowski, na trzech z nich powstało w końcu XVII wieku miasto Białystok.

"W Imię Pańskie. Amen.

Na wieczną rzeczy pamiątkę. Ponieważ dobrze znamy mieszkańców i gości naszych ziem, gdzie toczy sią mozolne życie, z naszego domostwa płynie ku niebu wołanie, żeby żadna potwarz, żadne cierpienie, żaden trud nas nie wyróżniał, abyśmy dostąpili nie owych dóbr ziemskich życia, które są krótkotrwałe i ulotne, lecz owych wiecznych, do których boskim natchnieniem zostaliśmy wezwani, a które zostały przygotowane dla ludzi przez wiarą w Chrystusa, z cnotą i pobożnością gorejącą-lepiej wspartą cnotą i pobożnością. W niej powinniśmy się prześcigać, jak najbardziej możemy, abyśmy doszli do owego wiecznego domu naszego obfitującego we wszelkie dobra. A zaś żadną inną drogą ku owym szczęśliwym siedzibom nie dochodzi się, jedynie świadomością dobra i wiary płynącą z kontemplacji Pisma Boskiego stworzenia. Ze względu na wiarę należymy do rodzaju ludzkiego i za te dobrodziejstwa, dzięki składając świętemu imieniu Boga, wychwalamy i prowadzimy jego kult dla całej potomności, rozpowszechniamy i zawierzamy.

Dlatego ja Piotr Wiesiołowski z zapałem, dobro boże oznajmiam i wynoszę ku chwale, chociaż w tym mniej uczęszczanym miejscu – dla uczczenia Wszechpotężnego Boga, aby zabrzmiało jego chwałą w następnych wiekach – świątynię w dobrach moich ojczystych Białystok obdarzam. Plebanowi zapisuję, daję, darowuję na wieczne czasy doroczną dziesięciną, z każdego łanu, z pól poddanych moich ze wsi: Białystok, stara Wieś, Zawady, Supraśl, Parszyce, Miłosze – 60 snopów szlachetnego żyta i 60 owsa. Daję także w Białymstoku plony z 4 łanów.

To zaś przez mnie tej świątyni jest dane, z tą myślą, żeby proboszcz miał wyższą pozycję i ten, który po nim będzie, byleby w kościele katolickim służył, przeze mnie i moich potomnych biskupowi był przedstawiony i wyznawał naukę Kościoła Katolickiego. Im w wieczyste użytkowanie i korzystanie daję, aby tym bardziej nie korzystali z dóbr moich i moich następców, lecz kościelnych i w żadnym przypadku do mnie, ani do moich spadkobierców nie zwracali się.

Spadkobierców zobowiązujemy przez to wyrażenie woli, aby w sąsiedztwie wszyscy zaświadczali, że ta fundacja dla kościoła w Białymstoku przeze mnie uczyniona jest trwała i nie podlega zmianom. Niech to wieczyście zachowają, niech nikt z niej nic nie odbierze lub sobie nie odkupi, aby nie został wyklęty i nie stracił swoich dóbr.

Proboszcz zaś poza troską o owieczki swego kościoła, aby był uwolniony od kosztów. Niech przebywa przy kościele tym i innych się zajęć nie podejmuje, ani niech nie przyjmuje innych dóbr i przywilejów kościelnych. Także niech trzyma jednego wikarego lub jego zastępcę niech trzyma też nauczyciela, aby mógł lepiej spełniać boski obowiązek i z tej fundacji przy samym kościele się utrzymać.

To, aby było znane potomności i aby pismo to było wiarygodne, pieczęcią moją oznaczyłem własnoręcznie podpisałem.

Data: Białystok 4 grudnia Roku Pańskiego 1581.

Piotr Wiesiołowski ręką własną."

W 1581 r. dobra białostockie obejmowały folwark i wieś Białystok, Starą Wieś (Starosielce), Zawady nad Supraślą, Miłasze (prawdopodobnie Usowicze nad Supraślą), Parszyce (Ogrodniczki Wysokostockie). Mieszkańcy w/w wsi zobowiązani byli do płacenia dziesięciny plebanowi. W tym samym czasie rozpoczęła funkcjonowanie najstarsza białostocka szkoła, ponieważ akt z 1581 r. nałożył na plebana obowiązek trzymania wikarego, na którym spoczął obowiązek uczenia dzieci. Dokument funduszowy dla białostockiego kościoła z 1581 r. zatwierdzony został przez biskupa wileńskiego Abrahama Wojnę, który nadał również dla duchownego gospodarującego tym kościołem tytuł plebana, czyli parochus.

Zamiana gruntów kościelnych na grunta Stefana Mikołaja Branickiego, 27 sierpnia 1691 r., własność: Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku

Braniccy herbu Gryf, wywodzili się z Branic położonych pod Krakowem.

Ich związki z Podlasiem połączone zostały z osobą hetmana Stefana Czarnieckiego, któremu za rozliczne zasługi wojenne król Jan Kazimierz nadał na własność starostwo tykocińskie. Czarniecki przekazał je swojej córce Aleksandrze Katarzynie, małżonce Jana Klemensa Branickiego (dziadka hetmana wielkiego koronnego). Wkrótce we władaniu Branickiego znalazło się też starostwo bielskie i brańskie. Po śmierci Jana Klemensa w 1673 r. dobra podlaskie przeszły w ręce jego syna Stefana Mikołaja ur. około 1656 r. Stefan Mikołaj skupiał swoja uwagę na Białymstoku, spędzał w nim życie prywatne. Właściciel majętności w 1686r. poślubił Katarzynę Scholastykę, córkę wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego litewskiego Kazimierza Pawła Jana Sapiehy i Krystyny z Chlebowiczów. Małżonkowie posiadali pięcioro dzieci. Ich jedynym męskim potomkiem był Jan Klemens przyszły hetman wielki.

27 sierpnia 1691 r. zebrała się komisja wyznaczona do zamiany gruntów należących do kościoła białostockiego na grunta dziedziczne Branickiego. Na tę okoliczność zostali 3 marca 1691 r. wyznaczeni przez biskupa wileńskiego Konstantyna Kazimierza Brzostowskiego komisarze kościelni. Na odebranych gruntach założono miasto Białystok. Teren ten obejmował trójkątny rynek targowiska przykościelnego i ziemię przy Gościńcu Suraskim, którą później nazwano Chanajki, na niej to osiedlili się Żydzi. W tym samym roku architekt Tylman z Gameran rozpoczął na zlecenie Stefana Mikołaja przebudowę dworu białostockiego na pałac. Zbieżne daty budowy miasta i pałacu nie są przypadkowe, ponieważ rezydencja miała tworzyć z miastem sprzężony układ urbanistyczny.

Właściciel dóbr białostockich Stefan Mikołaj Branicki wystarał się u króla Jana III Sobieskiego o przywilej nadający prawa miejskie magdeburskie. Zezwalał on też na akcję urbanizacyjną. Dokument do dnia dzisiejszego nie został odnaleziony. W rejestrze podatkowym pogłównego ziemi bielskiej, wpisanego do księgi grodzkiej z lat 1692-1712 znajduje się jedynie notatka proboszcza białostockiej parafii księdza Michała Głowińskiego: *Rok 1692. Miasto Białystok. Za przywilejami na wolność do lat pewnych danymi rok pierwszy teraz się buduje.* Dalej w rejestrze znalazł się mieszkańców Białegostoku zobowiązanych do płacenia podatku pogłównego.

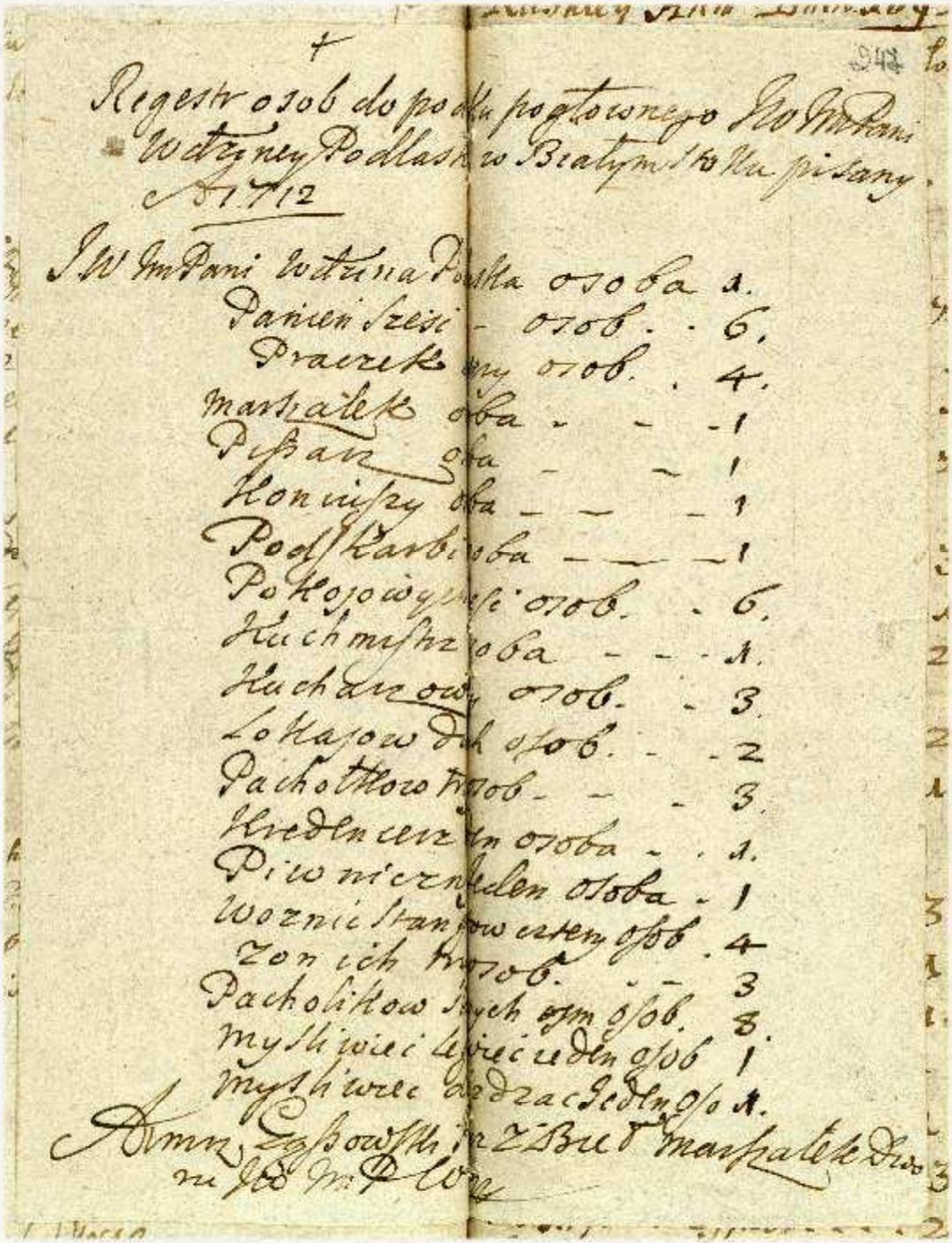

Księga grodzka brańska sygn. 52, k. 247., własność Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Miasto Białystok zaczęło nabierać dla jego właściciela Stefana Mikołaja Branickiego jeszcze większego znaczenia z chwilą uzyskania w 1699 r. tytułu wojewody podlaskiego nadanego mu przez króla Augusta II.

Stefan Mikołaj zmarł w 1709 r. w Hołowiesku w wieku 53 lat. Pochowany został w rodzinnym grobowcu w Krakowie. W Białymstoku pozostało serce wojewody podlaskiego oraz jego matki. 27 VIII 1711 r. umiejscowiono je w pomniku położonym w białostockim kościele po prawej stronie nawy. Pamiątkę ufundowała wdowa Katarzyna Scholastyka Branicka.

August II, z łaski Bożej król Polski, wielki książę litewski, ruski, pruski, mazowiecki, żmudzki, kijowski, wołyński, podolski, podlaski, inflancki, smoleński, szwedzki, czernihowski, a także dziedziczny książę saski i elektor, etc.

Oznajmujemy obecnym listem naszym, komu o tym wiedzieć należy, wszystkim i każdemu z osobna.

Mając na względzie wzmocnienia Rzeczypospolitej i przynależną powagę osoby naszej, naszym najwyższym wyróżnieniem, a także otoczeniem dobrą znajomością, także przez okoliczną szlachtę, dlatego urodzonemu Branickiemu, stolnikowi koronnemu, staroście naszego, przewyższającemu urodzeniem, splendorami i pochodzeniem, sławą, doświadczeniem, nadzwyczajną siłą ducha, a także męstwem, odznaczającym się naocznie jako mąż i godny senatora, temu samemu, który to poznać się dał jako przywódca i posiadacz godności stolnika koronnego, promujemy na wyższe dostojeństwo wojewody podlaskiego, które zawakowało po śmierci wielmożnego Oborskiego i z naszej dyspozycji i woli mu dajemy i konferujemy, tym obecnym przywilejem naszym.

Dajemy mu ten tytuł ze wszystkimi przynależnymi prawami, prerogatywami, immunitetami, dochodami, postanowieniami prawa powszechnie przyjętymi, używanymi i powinnymi. Ponadto do końca czasu swego życia zawsze towarzyszyć będzie mu ta godność.

Dlaczego wszystkim i każdemu z osobna, komu o tym wiedzieć należy, o nominacji, dygnitarzom, urzędnikom i całej pozostałej szlachcie województwa podlaskiego chcemy oznajmić, ze upoważniamy wyżej wspomnianego urodzonego Branickiego, stolnika koronnego, którego odtąd, z łaski naszej królewskiej, niech uważają i przyznają jako prawowitego wojewodę.

Na co, dla wiary, ręka naszą podpisaliśmy i pieczęcią koronną rozkazaliśmy utwierdzić.

Działo się dnia [puste miejsce] miesiąca [puste miejsce] roku pańskiego [puste miejsce] panowania naszego roku trzeciego.

Wacław Franciszek Trzcinski, cześnik rawski, sekretarz JKM.

[verte:]

Na województwo Podlaskie JP [dopisano później imię:] Stefanowi Branickiemu, stolnikowi koronnemu przywilej od N. KJM Augusta Drugiego.

Bez roku i daty.

N° 20

Fascykuł 3-tio

Litera F

[inną ręką:] N° 17.

Augustus Secundus Dei gratia Rex Polonia, Magnus Dux Lithuania, Russia, Prussia, Masovia, Samogitia, Kyovia, Volhynia, Podlachia, Livonia, Smolensia, Severia, Czerniechovia, necnon Hereditarius Dux Saxonia, Princeps & Elector &c.

Significamus praesentibus Literis Nostris quorum interest omnibus & singulis. Ad conservandam Rempublicam tuendamq; dignitatem Nostram Regiam pertinere arbitramur, cum latus Nostrum, Majorum suorum ortu insignes, fortes pariter ac prudentes cingunt ac circumstant Proceres. Quapropter cum in Generoso Branicki Capitaneo Nostro praeter Natalitias splendores generisq; claritudinem non minorem prudentiae animi robur, eximiasq; alias Virtutes Viro Senatorio dignas cugere conspexerimus, voltro faciendum esse duximus, ut eundem e Dapiferatu Regni ad altiorem Dignitatem promoveremus, eidemq; Palatinatum Podlachia post decessum Magnifici Oborski vacantem & ad Nostram dispositionem devolutum daremus & conferremus. Ita quidem praesentibus Literis Nostris cum omnibus juribus praeminentiis prerogativis immunitatibus proventibus exinstituto Legum receptoq; usu debitis damus & conferimq; tenendum gerendum ac obeundum ad extrema vitae suae tempora vel majoris alicujus Dignitatis aspectum. Quod omnibus & singulis quorum interest, nominatim Dignitariis Officialibus cunctisq; Nobilitati Palatinatus Podlachia notum esse volentes, mandamus [illegible] Senatorem supradictum Generosum Branicki Dapiferum Regni, ab hinc pro vero & legitimo Palatinatus habeant observent & agnoscant, eiq; de loco juribus Praerogativis ac praeminentiis respondeq; curent. Pro gratia Nostra Regia. In quorum fidem praesentes manu Nostra [illegible] Sigillo Regni communiri jussimus. Datum die Mensis Anno Regni Nostri A. III.

Augustus Rex

Palatinatus Podlachia post obitum Magnifici Oborski Generoso Branicki Dapifero Regni: confertur.

Venceslaus Franciscus Rzewuski Sincerna Haereditarius S.R.I. Secretarius

AGAD

Archiwalia różnej proweniencji, sygn. 346., własność: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Jan Klemens Branicki, własność: Muzeum Pałac w Wilanowie

Jan Klemens Branicki jedyny syn wojewody podlaskiego odziedziczył po ojcu znaczny majątek, w tym Białystok, który oszacowany został na 300000 złotych. Zasięg terytorialny jego dóbr był rozległy, a struktura skomplikowana. Początkowo jednak dobrami Branickiego zarządzała jego matka. Jan Klemens swym majątkiem zaczął interesować się w 1720 r. po śmierci swej matki, został wówczas zmuszony do poświęcenia czasu sprawom gospodarczym. Podczas swej kilkudziesięcioletniej działalność posiadł rozliczne dostojeństwa, które były najwyższymi tytułami w kraju. W 1726 r. został generałem zarządzającym cala artylerią koronną, w 1735 r. hetmanem polnym, w 1746 r. wojewodą krakowskim, a w 1751 r. hetmanem wielkim koronnym. Ostatnią nominację, tytuł kasztelana krakowskiego, otrzymał w 1762 r. Jan Klemens był trzykrotnie żonaty, jego ostatnie małżeństwo z Izabelą Poniatowską, wojewodzianką mazowiecką, córką Stanisława i Konstancji z Czartoryskich było zawarte ze względów politycznych. Hetman wielki koronny i jego żona Izabela utrzymywali ogromny dwór. Głównymi architektami oraz twórcami słynnej i wspaniałej rezydencji byli: Jan Deybel, Jakub Fontana. Swój udział mieli także Jan Henryk Klemm, Józef Sękowski i Ricaud de Tirregaille. O pałac Branickich obijały się wszystkie ważniejsze wydarzenia w kraju, tu też biło jedno ze źródeł wartkiego potoku dziejów całego XVIII wieku. Braniccy gościli u siebie królów polskich Augusta II Mocnego, Augusta III, a także Stanisława Augusta Poniatowskiego. Wizytę w pałacu złożyli też cesarz Austrii Józef II oraz Paweł, imperator Wszechrosji. U hetmana bywali również posłowie państw obcych m.in. Turcji, Francji, Prus. Białostocka rezydencja oczarowywała swym pięknem wszystkich gości, dzięki czemu nazywano ja Wersalem Podlaskim. Właściciel majętności spędził w Białymstoku ostatnie lata życia aż do śmierci w 1771 r.

Jan Klemens Branicki oraz z czasem jego małżonka Izabela troszczyli się nie tylko o swoją słynną rezydencję, ale i o sam Białystok. Hetman miastem zajmował się z lubością. Starał się wnikać w najdrobniejsze jego sprawy administracyjne i porządkowe, takie jak rozplanowanie ulic czy też fundacje najważniejszych budynków. Zanim wystarał się u króla o przywilej na prawa miejskie dla Białegostoku zajął się sprawami handlu. Za jego przyczyną król August II nadał Białemustokowi 7 stycznia 1723 r. przywilej na targi i jarmarki. Akt głosił, że targi miały odbywać się we czwartki, zaś jarmarki w drugą niedzielę po Wielkanocy oraz 29 czerwca, 15 sierpnia i 29 września.

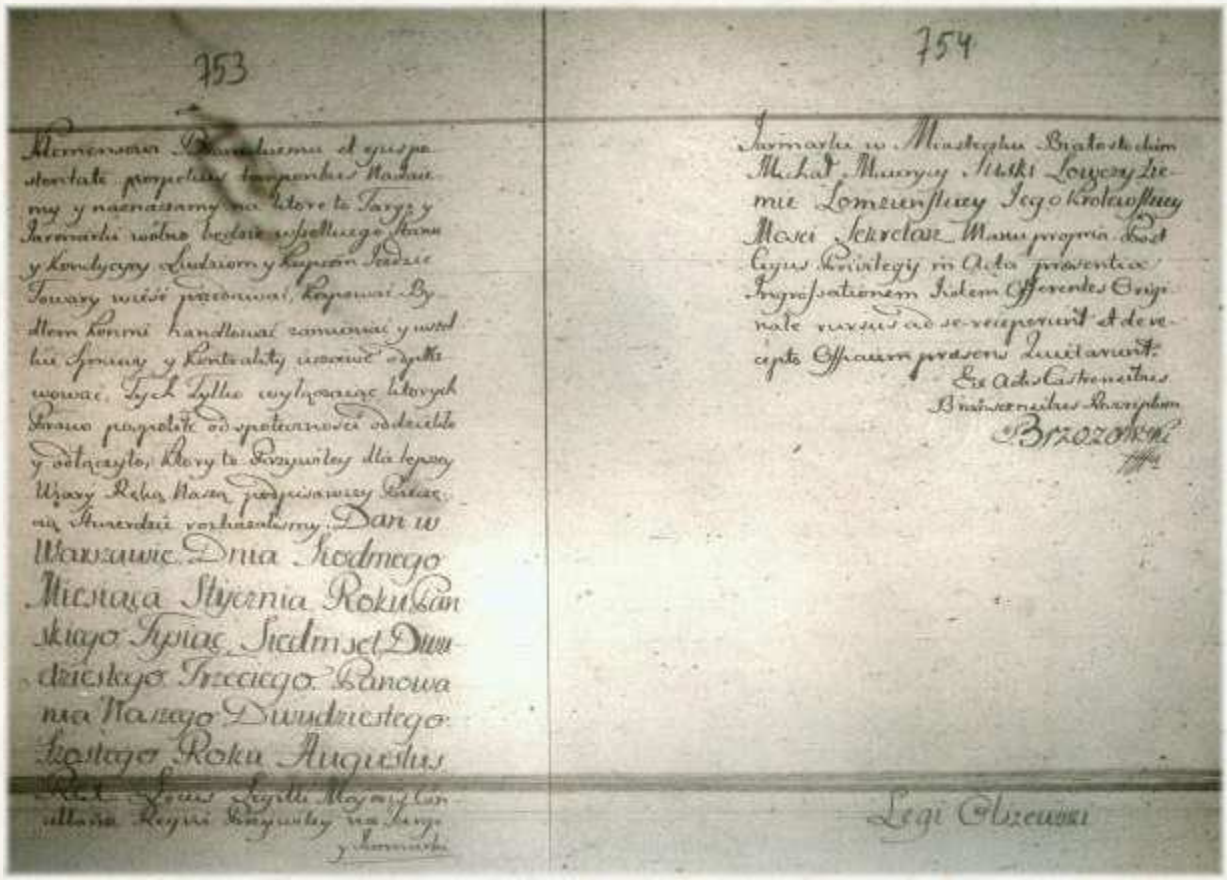
753 754

Kapicjana Brańsk 26, mikrofilm Archiwum Państwowe w Białymstoku, k. 753-754.

Hetman borykał się miedzy innymi z problemem fatalnego stanu zabudowań w mieście. Po dokonanych oględzinach okazało się, że domy wymagały naprawy z powodu niedbalstwa ich gospodarzy. W związku z tym Branicki nałożył na marszałka dworu obowiązek sporządzenia „kartek", na których miała być podana ilość drzewa potrzebna do reperacji domów. Gospodarze mieli zaś wyznaczony termin do połowy kwietnia na zgromadzenie odpowiedniej ilości materiału przed swymi domami. Uniwersał z 10 lutego 1742 r. miał być ogłoszony na targu.

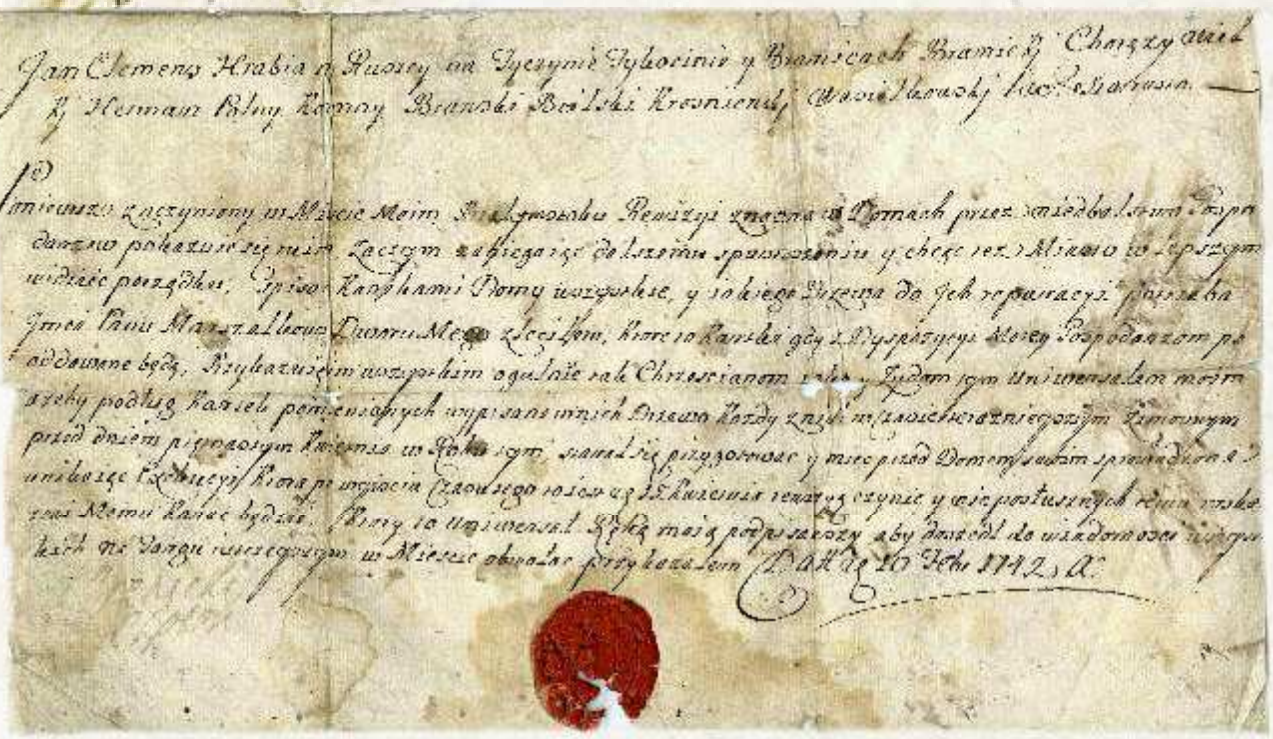

Dokument z Tek Jana Glinki 1734-1768. Zarządzenie Jana Klemensa Branickiego dotyczące gromadzenia drewna na reperacje domów, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

Z czasem Branicki zwolnił na cztery lata poddanych włości białostockiej, sobolewskiej i dojlidzkiej od płacenia czynszu i wszystkich powinności z gruntów i łąk. W/w udogodnienie tyczyć się miało tych poddanych, którzy by zagospodarowywali zarośla. Wystawca dokumentu nadmienił też, że taki proceder uprawiany już był w innych jego dobrach: Pieczurkach, Dojnowie, Zagórkach i Sobolewie.

Wiadomość tę kazał ogłosić w Białymstoku na targu.

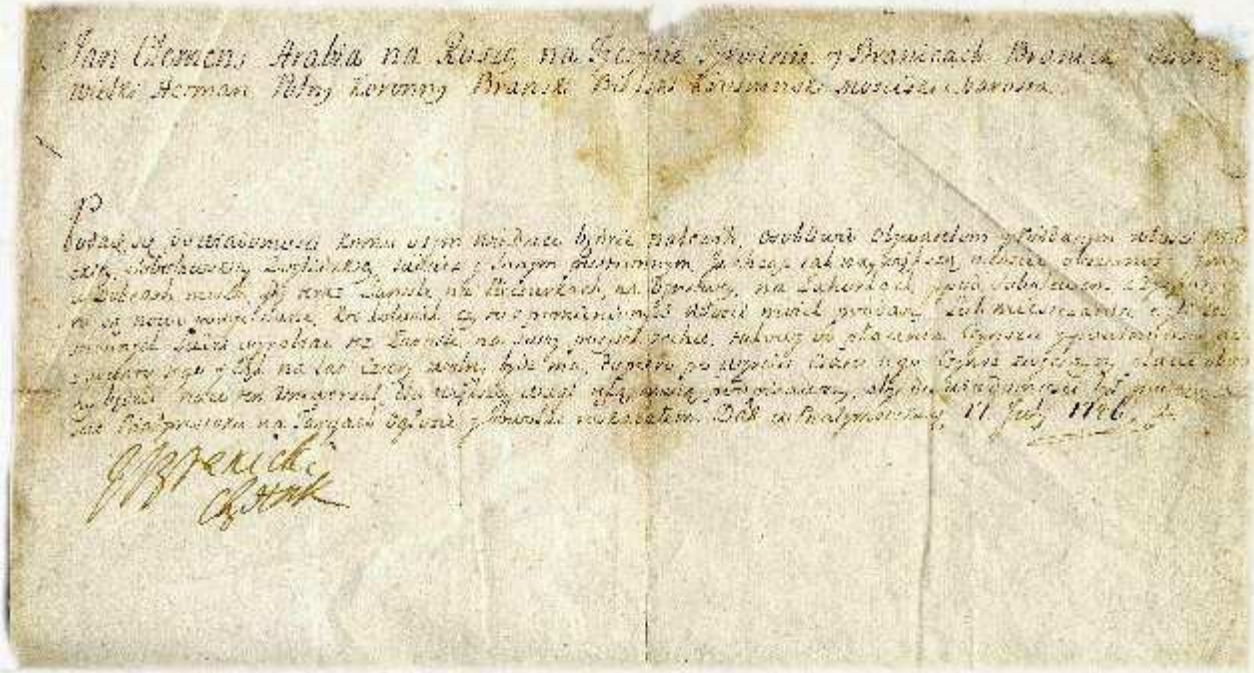

Dokument z Tek Jana Glinki 1734-1768. Zarządzenie Jana Klemensa Branickiego w sprawie zagospodarowania nieużytków z 17 lipca 1746 r., własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

Dokumentem, który regulował prawa i obowiązki miasta był Instruktarz Jana Klemensa Branickiego z 13 kwietnia 1745 r. Wydany był dla władz miejskich białostockich. Akt szczegółowo omawiał wybór władz miejskich, tryb elekcji burmistrzów, punkt 23 podawał, jakimi zaletami musiał odznaczać się kandydat na ten urząd. W Instruktarzu zawarte zostały też powinności pisarza, który pełnił ważną funkcję dla miasta, Branicki w akcie zalecał również, aby każdy dom posiadał komin, obowiązywał zakaz składowania siana i słomy. Punkt 17 tyczył się spraw bezpieczeństwa i porządku. Mieszkańcy o zmroku musieli gasić świece, które służyły jako oświetlenie, oraz paleniska w piecach. Miało to ochronić ich przed pożarami. Profilaktycznie nakazywano nawet, żeby wszelkie budynki gospodarcze ulokowane były jak najdalej od mieszkalnych. Miał też miejsce zakaz wyrzucania nieczystości na ulicę. Należało także utrzymywać porządek przed własnym domem. Instruktarz tyczył się i moralności mieszczan zakazywał im bójek, zwad i obmowy.

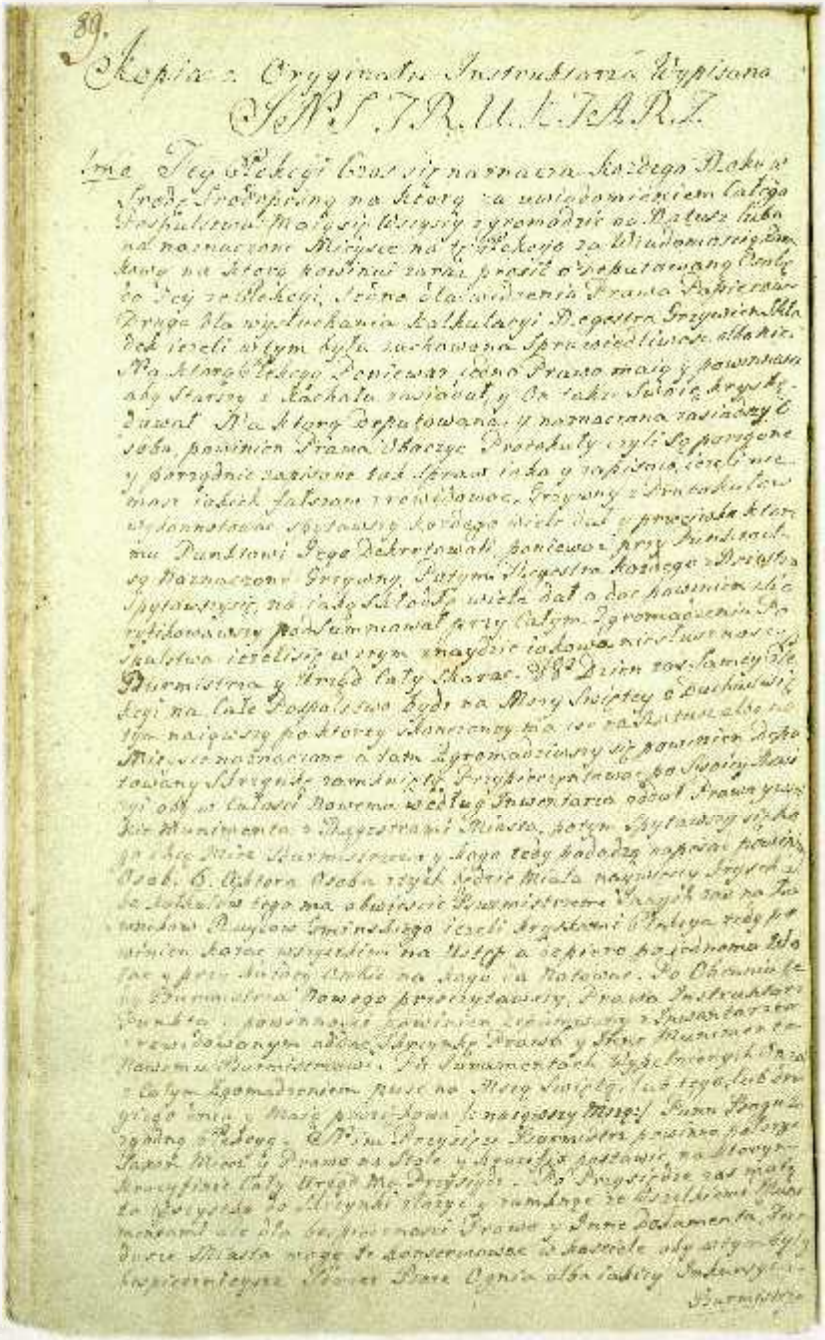

„Instruktarz" nie zachował się w oryginale, kopia w księdze miejskiej białostockiej, sygn. 2, k. 89, własność: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Actum in Curia Regia Bransven
si, Feria Quinta ipsa Octava Festi Sa
cratissimi Corporis Christi Domini
anno Eiusdem, millesimo, Septin
gentesimo, Quinquagesimo.

Officium prudens Castrensis Capitanei Bransvensis
Privilegium infrascriptum Sacrae Regiae
maiestatis in rem Oppidi Białystok Illustris
et magnifici Joannis Clementis Branicki
Palatini Crawiensis Duris Campestris Excra
tuum Regni Krosnensis Bielskensis Insticensis
ac Sui Insensis etc Capitanei hactenus Super
Jus Teutthunicum alias Vocatum Mayde
burgense Collatum manu Serenissimi Regis
Augusti Tertii mere Feliciter Regnantis Sub
Sigillo Subscrium et Sigillo Minoris Cancellariae
Regni Communitum ad Oblationem Fran
Matthiae Wieczorkowski Insertum et in acta
Loci Ingrossari permisit de Verbo
Verbo Sequenti: August Trzeci z Bożey Łaski
Król Polski Wielki Xiążę Sprowski Ruski,
Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski,
Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflantski,
Smoleński, Siewierski, y Czerniechowski,
a Dziedziczny Xiążę Saski y Elektor. Czy
nimy niniejszym Listem Przywilejem
naszym wszem w obec Każdemu Osobna
Komu Tym Wiedzieć należy Ponieważ
miasteczko Białystok nazywaiące się w Wo
iewództwie Podlaskiem Sędzą Wielmożny

go Jan

4

Dokument z Tek Jana Glinki 1734-1768. Przywilej nadania praw miejskich dla Białegostoku przez Augusta III w Warszawie 1 lutego 1749 r., sygn. 2, k. 2, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

Zwieńczeniem starań Jana Klemensa Branickiego dla Białegostoku stało się nadanie praw miejskich magdeburskich 1 lutego 1749 r.

Białystok w latach 30-tych XVIII rozbudowywał się po prawej stronie rzeki Białej Nowego Miasta Białegostoku. Zaszła, więc potrzeba, aby prawo miejskie objęło ludność Nowego Miasta osiadłą na prawym brzegu rzeki Białej. Grunty Nowego Miasta ciągnęły się aż do granic położonej na Litwie wsi Skorupy. Wcześniejszy przywilej z 1692 r. dotyczył usytuowanej w Koronie Polskiej lewobrzeżnej części miasta. Ponieważ miasto rozwijało się po obu stronach należało wystarać o przywilej, który rozwiązałby sytuację. Branicki uzyskał przywilej, o który zabiegał od króla Augusta III w Warszawie w 1749 r.

August Trzeci, z Bożej łaski król polski, wielki Książe Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflatski, Smoleński i Czernichowski, a dziedziczny Książe Saski i elektor.

Oznajmujemy niniejszym listem, przywilejem naszym, wszem wobec, każdemu z osobna, komu o tym wiedzieć należy.

Ponieważ miasteczko Białystok nazywające się, w województwie Podlaskiem leżące, wielmożnego Jana Branickiego, wojewody Krakowskiego hetmana polnego koronnego, dziedziczne, będąc ludźmi słusznymi i do trzymania lepszego rządu sposobnymi osadzone, dotychczas bez przyzwoitego sobie miejskiego prawa znajduje się, a stąd usiłując do lepszej przyjść sytuacji, pod zaszczytem praw i prerogatyw pryncypalniejszych, tak w Koronie i w Wielkiem Księstwie Litewskiem, miast na prawie Teutonskiem, albo Maydeburskim zasiadłych.

Więc my, do pokornej supliki łaskawie nakłoniwszy się i chcąc, aby toż miasteczko do lepszej przyjść mogło pory i aby w nim święta sprawiedliwość brała pomnożenie, umyśliliśmy prawo Teutońskie, które się Maydeburskim nazywa, dać i konferować, jako i inne wszelkie wolności, prerogatywy, których inne, tak w Koronie, jako i w Wielkim Xięstwie Litewskiem miasta zażywają, temuż miasteczku wiecznymi czasy nadajemy i konferujemy, oddalając wszelkie prawa inne zwyczajowe – polskie i litewskie, któryby prawo Teutońskie, albo Magdeburskie, w czymkolwiek mieszać miały.

Osobliwie deklarując, że na wzór wszystkich innych miast Koronnych, mianowicie jednak Pruskich, wspomniane miasteczko Białystok rządzić się powinno.

I odtąd wolne i mocne będzie.

Sobie magistrat burmistrzowski, wójtowski, rajców, ławników, mężów i inszych miejskich urzędników obierać, stanowić i jednym słowem jurysdykcje radziecką, wójtowską ufundować, burmistrzów doczesnych obrawszy, do aprobacji dworowi podawać.

Także ustanowionem sądom sprawy wszelkie potoczne i uczynkowe między rozeznawać, sądzić, dekretować, ludzi występnych, swywolnych i wszelką osobę w miasteczku i na gruntach onego, w świeżo popełnionym uczynku łapać, albo sądowi swemu na kryminale, zupełnie oddaną według prawa karać, apelacji w sprawach znaczniejszych do sądu dziedzica dopuszczając, a przeciw rycerskiego stanu ludziom, obyczajem innych miast na prawie Magdeburskim ufundowanych zachowując się i sprawując.

Na herb zaś miejski pieczęć do stwierdzania aktów, listów i spraw swoich zażywać będzie takiego, jaki się tu odmalował, z literami dziedzica.

Czynsze jednak i inne dziedzicowi tamecznemu z dawna należące powinności swoim trybemi zwyczajem zachowane być mają. Ani namienione wolności, prawa onym w najmniejszym punkcie szkodzić nie mogą.

Co do wiadomości wszystkim udając, osobliwie wszelkim jurysdykcjom sadów i urzędów i dla tym lepszej wagi i pewności, przy przyciśnieniu pieczęci naszej koronnej ręką własną podpisujemy.

Datum w Warszawie dnia 1 miesiaca lutego roku Pańskiego 1749, panowania naszego 16 roku.

Nadanie prawa Maydeburskiego miasteczku Białomustkow

Augustus rex.

Lotus sigilli minoris Cancellariae Regni

Król August III nadawca przywileju magdeburskiego dla Białegostoku, własność: Muzeum Pałac w Wilanowie

August III (1696-1763) był synem Augusta II Mocnego z dynastii Wettinów. W 1719 r. ożenił się z księżniczką austriacką Marią Józefą. W 1734 roku 17 stycznia August III został koronowany na króla Polski. Władca był wielkim znawcą i mecenasem sztuki, zwłaszcza malarstwa, wzbogacił on Galerię Drezdeńską o cenne arcydzieła malarstwa klasy światowej. Za sprawą Augusta III zakończona została budowa Pałacu Saskiego, a Zamek Królewski uległ rozbudowie. Za czasów jego panowania zaczęły docierać do Polski prądy oświecenia i powstawały pierwsze projekty reformy państwa.. Król uchodził za władcę pracowitego, za czym przemawia fakt, iż podczas swoich trzydziestoletnich rządów wydał ogromną ilość dokumentów, różnego rodzaju pism oraz listów.

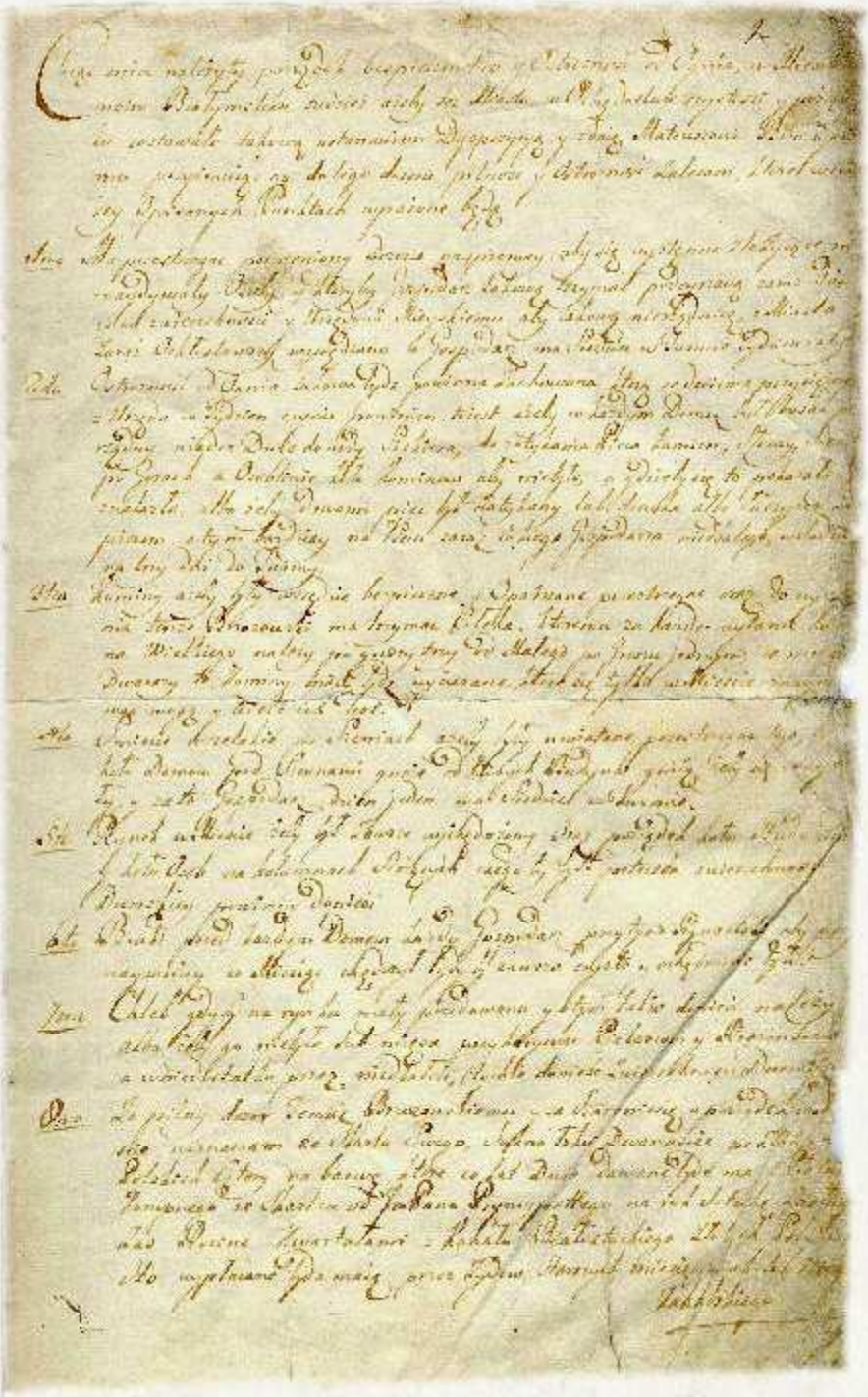

Dokument z Tek Jana Glinki 1734-1768, Dyspozycja porządkowa dla Mateusza Brzozowskiego z 31 maja 1768 r., sygn. 2, k. 9, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

Branicki wyznaczył dozorcę, który miał pilnować lepszego porządku w mieście został nim 31 maja 1768 r. Mateusz Brzozowski. Miał on nadzorować przestrzeganie przepisów, porządkowo - policyjnych i przeciwpożarowych, niepodporządkowanych mógł wtrącać do wieży. Wśród zaleceń dla Brzozowskiego dotyczących porządku, znalazł się punkt dotyczący dbania o czystość Rynku oraz czuwania nad zaopatrzeniem w handlu (dozorca miał dbać o uzupełnianie zapasów, gdy podstawowe produkty żywieniowe byłyby wyprzedane) Za pełnienie swoich obowiązków Brzozowski miał otrzymywać, co dwa lata 12 łokci (łokieć=0,5955 m)sukna po złotych polskich 4, jedną sztukę płótna konopnego oraz 100 złotych polskich rocznie.

Przywilej cechowy Jana Klemensa Branickiego i Izabeli z Poniatowskich Branickich z 1769 r., własność: Muzeum Historyczne w Białymstoku

Z powodu różnicowania zajęć w mieście, oraz w miarę napływu majstrów Braniccy powoływali wciąż nowe cechy. Jednak wstąpienie do cechu nie było takie proste. Rzemieślnicy, którzy posiadali uprawnienia w innym cechu, lub innej miejscowości nie mogli być przyjęci do cechu białostockiego dopóki nie okazali w urzędzie magdeburskim metryki urodzenia oraz świadectwa nauki rzemiosła. Na czele cechu stał cechmistrz wybierany był on corocznie w dniu św. Michała. Po uroczystości cechmistrz miał obowiązek złożenia przysięgi na ratuszu, świadkami tego był urząd miejski, a także bracia cechowi. 25 lutego 1769 r. Braniccy podzielili rzemieślników na dwa cechy. W skład pierwszego weszli: garncarze, brukarze, mularze, strycharze i grabarze. Natomiast w drugim znaleźli się: kowale, ślusarze, gwoździarze, siodlarze, rymarze, stelmachowicze, snycerze, sukiennicy, stolarze, szklarze, blacharze, tokarze, linnicy, kamieniarze, pieczętkarze, złotnicy, zegarmistrze, mosiężnicy, miecznicy, kotlarze, introligatorzy, tkacze, młynarze, szlifierze. Przywilej Jana Klemensa Branickiego i Izabeli z Poniatowskich Branickiej zaopatrzony został w obszerną ustawę cechową wzorowaną na ustawach cechowych miast królewskich. Zawarto w nim 16 artykułów tyczących się najdrobniejszych nawet spraw. Dokument, zatem zapewnił cechom doskonałą organizację, dzięki czemu rzemiosła miały zapewniony szybki i pomyślny rozwój.

Dokument Jana Klemensa Branickiego dla Przytułku. Fundacja szpitala białostockiego. 24 lipca 1768 r., własność: Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku

Braniccy troszczyli się o miasto i jego mieszkańców. Zwłaszcza, jeśli chodziło o stronę medyczną. Jan Klemens ufundował szpital na 24 łóżka, który był „solidnie zbudowany", siedem zakonnic miało w nim opiekować się chorymi. Poza tym na usługi szpitala pracowało siedmiu dziadów i sześć bab proszalnych. Utrzymywani być oni mieli też z funduszu przyznanego przez hetmana. Ponadto do obowiązków niektórych z nich należało pełnienie posług kościelnych.

Doktor Michelis świadczył usługi nie tylko na rzecz pałacu, ale dla całego Białegostoku, niósł pomoc wszystkim ludziom nawet tym, którzy zamieszkiwali dalekie zakątki. Lekarskiemu pomocnikowi za sprawą dworu zakupiono konia, dzięki czemu mógł on łatwiej i szybciej dotrzeć do potrzebujących lekarskiej porady. Leki i wszystkie potrzebne do leczenia materiały dostarczane były na koszt Branickiej najczęściej z Warszawy. Przeznaczone były one między innymi dla szpitala ufundowanego przez jej małżonka.

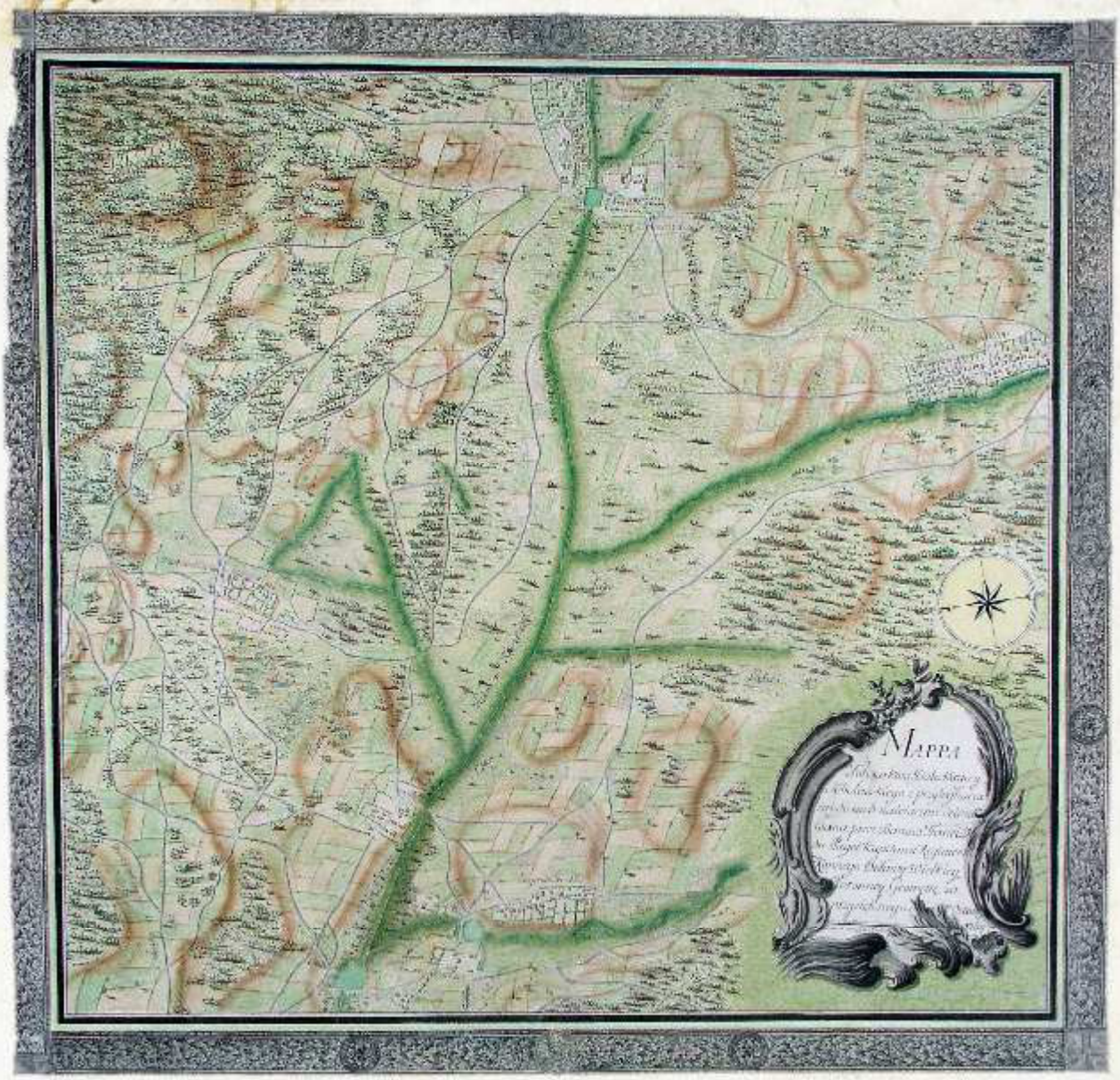

Mapa Folwarków Dolickiego y Sobolewskiego z przyległościami do nich należącymi delinowana przez Barona Franciszka du Puget…1769, własnośc: Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rycin, ZB.Król P. 187, nr 157

W latach 1645-1808 Dojlidy pozostawały w zastawie, który w 1698r. nabyli Stefan Mikołaj i Katarzyna Braniccy. Majątek po Mikołaju Stefanie odziedziczył jego syn Jan Klemens. W jego posiadaniu dobra dojlidzkie pozostały do końca. Na podstawie mapy z 1769 r. Mapy folwarków Dolickiego y Sobolewskiego z przyległościami do nich należącymi. Czyli jeszcze za życia hetmana, dowiadujemy się, że folwark dojlidzki składał się z kompleksu zabudowań zgrupowanych przy drodze do Skorup i Białegostoku do Zabudowa. Na mapie wykonanej w 1769 r. widoczny jest warzywniak (jeden z trzech ogrodów warzywnych folwarku) otoczony drzewami-alejami i szpalerami. Warzywniak ten położony był w miejscy zwanym Straża (Straż) i przylegał północnym bokiem do stawu na rzece Białej. Za stawem, po jego zachodniej stronie stał młyn drewniany wodny. Wzdłuż zachodniej granicy warzywniaka biegła droga z folwarku Dojlidy zmierzająca za stawem do Białegostoku, przechodziła ona między stawem a młynem. Na zachód od tej drogi, a na południe od warzywniaka stały: karczma, browar, ze słodownia, spichlerz, wołownia oraz stodoła z szopą. W sąsiedztwie założenia usytuowana była cerkiew unicka z zabudowaniami probostwa, a także wieś zarodników dojlidzkich. Od strony Białegostoku do folwarku prowadziła droga obsadzona aleją.

Fundacja Jana Klemensa Branickiego dla dziada przy kaplicy Św. Marii Magdaleny, własność: Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku

Kaplica Św. Marii Magdaleny była kaplicą rzymskokatolicką i należała do altarii Św. Rocha, którą ufundował w 1750 r. Branicki, a zatwierdził biskup wileński Michał Zienkiewicz. W 1768 r. Jan Klemens powiększył uposażenie księdza altarzysty z kaplicy Św. Rocha i zobowiązał go do odprawiania, co roku mszy świętej w intencji fundatora w kaplicy, Św. Marii Magdaleny w dniu jej święta. Natomiast w zlokalizowanym obok domku został ulokowany dziad, który miał pilnować kaplicy i w razie potrzeby służyć pomocą księdzu altarzyście.

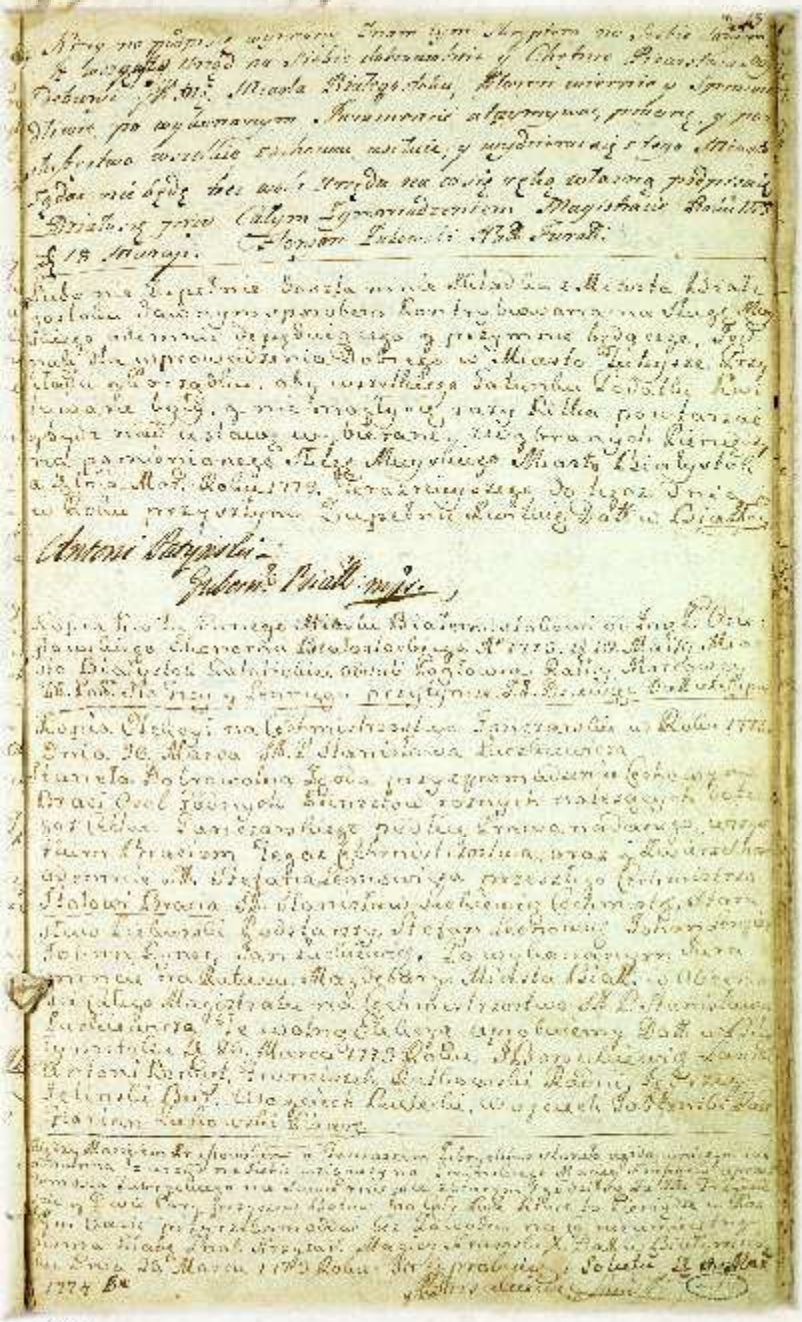

Księgi miejskie białostockie, sygn. 3, k. 13, Objęcie funkcji pisarza przez Florian Żukowskiego 18 marca 1773 r., własność: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Dzięki licznym fundacjom oraz przywilejom. Życie w Białymstoku toczyło się swoim własnym rytmem, chociaż Braniccy dbali o jego ład i porządek, to mieszczanie wybierali swój samorząd, a widomym śladem jego działalności są zachowane księgi miejskie. Nie wszystkie dochowały się do obecnych czasów. Do dziś znane są zaledwie trzy z nich, a przechowywane są w Archiwum Głównym Akt Dawnych. W posiadaniu Archiwum Państwowego w Białymstoku znajdują się ich mikrofilmy. Pierwsza z ksiąg zawiera wpisy z lat 1740-1786 [1793]. Powstała w wyniku działalności burmistrza i rady, znalazło się w niej też wiele wpisów dotyczących ławników. Kolejna z nich objęła lata 1768-1795 i jest księgą landwójtowską. Ostatnia trzecia z lat 1772-1787 to również księga landwójtowska, posiada także jak jej poprzedniczka dane, które mówią o współpracy organów władzy, czyli landwójta z ławą i burmistrza z radą. Księgi zawierają niezwykle cenny materiał do historii naszego miasta jego ustroju. Są bogate w dane o organizacjach, obowiązkach i czynnościach niektórych urzędników miejskich, traktują o organizacji życia w mieście, jego ekonomiki, demografii, obyczajów, kultury materialnej, rzemiosła. W skład jednej z ksiąg wszedł wspomniany wcześniej Instruktarz.

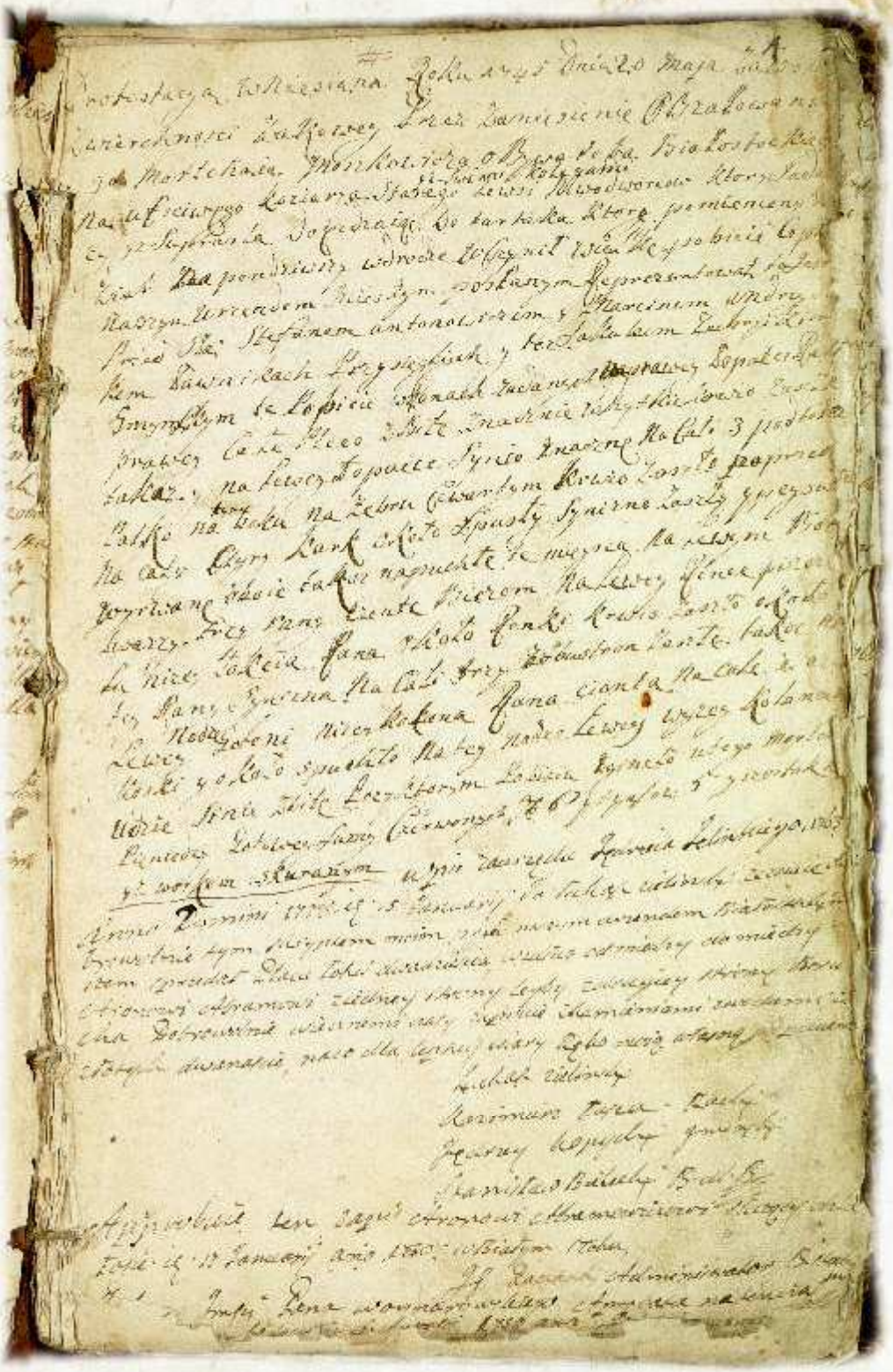

Księgi miejskie białostockie, sygn. 1, k. 1, własność Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Najstarszym wpisem zawartym w zachowanych księgach, który potwierdza, że Białystok był już miastem jest ten z 1728. Tyczył się on sprzedaży placu, najistotniejszą informacją pozostał jednak fakt, że do transakcji doszło *przed naszym urzędem białostockim*. Pod wpisem wymienieni zostali Kazimierz Łuszcz radny, Jędrzej Kopycki gmiński i Stanisław Bielecki burmistrz.

Jan Klemens Branicki, własność Muzeum Pałac w Wilanowie

9 października 1771 roku, zmarł 82 letni Jan Klemens Branicki. Pochowany został w rodzinnym grobowcu w kościele Św. Piotra i Pawła w Krakowie. W 1778 r. w białostockim kościele za przyczyną „Pani Krakowskiej", wdowy po zmarłym wzniesiony został nagrobek sercu Jana Klemensa.

Zgodnie z ostatnią wolą hetmana zawartą w jego testamencie, majątek, jaki posiadał przeszedł w ręce jego krewnych po kądzieli Potockich. Białystok wraz z pałacem i okolicznymi dobrami otrzymała Izabela z Poniatowskich Branicka w formie dożywocia.

Izabela z Poniatowskich Branicka, siostra króla, własność Muzeum Pałac w Wilanowie

Po śmierci małżonka Izabela Branicka zajęła się z pomyślnym skutkiem zarządzaniem dobrami. Chociaż względy ekonomiczne zmusiły „Panią Krakowską „ do rozwiązania zespołu teatralnego, a także orkiestry i baletu. Jednak białostocka rezydencja nadal pozostawała w swej świetności i budziła podziw u niezaprzestającvch jej odwiedzania sławetnych gości.

Izabela dbała też o miasto i jego mieszkańców. W 1777 r. w Białymstoku utworzona została Szkoła Podwydziałowa Komisji Edukacji Narodowej, której wdowa po hetmanie była opiekunką. Na jej rzecz przeznaczała również swoje prywatne fundusze. W niedługim czasie po tym wydarzeniu, bo w 1781r. Izabela stała się inicjatorką otwarcia w 1781r. przytułku dla podrzutków w Choroszczy.

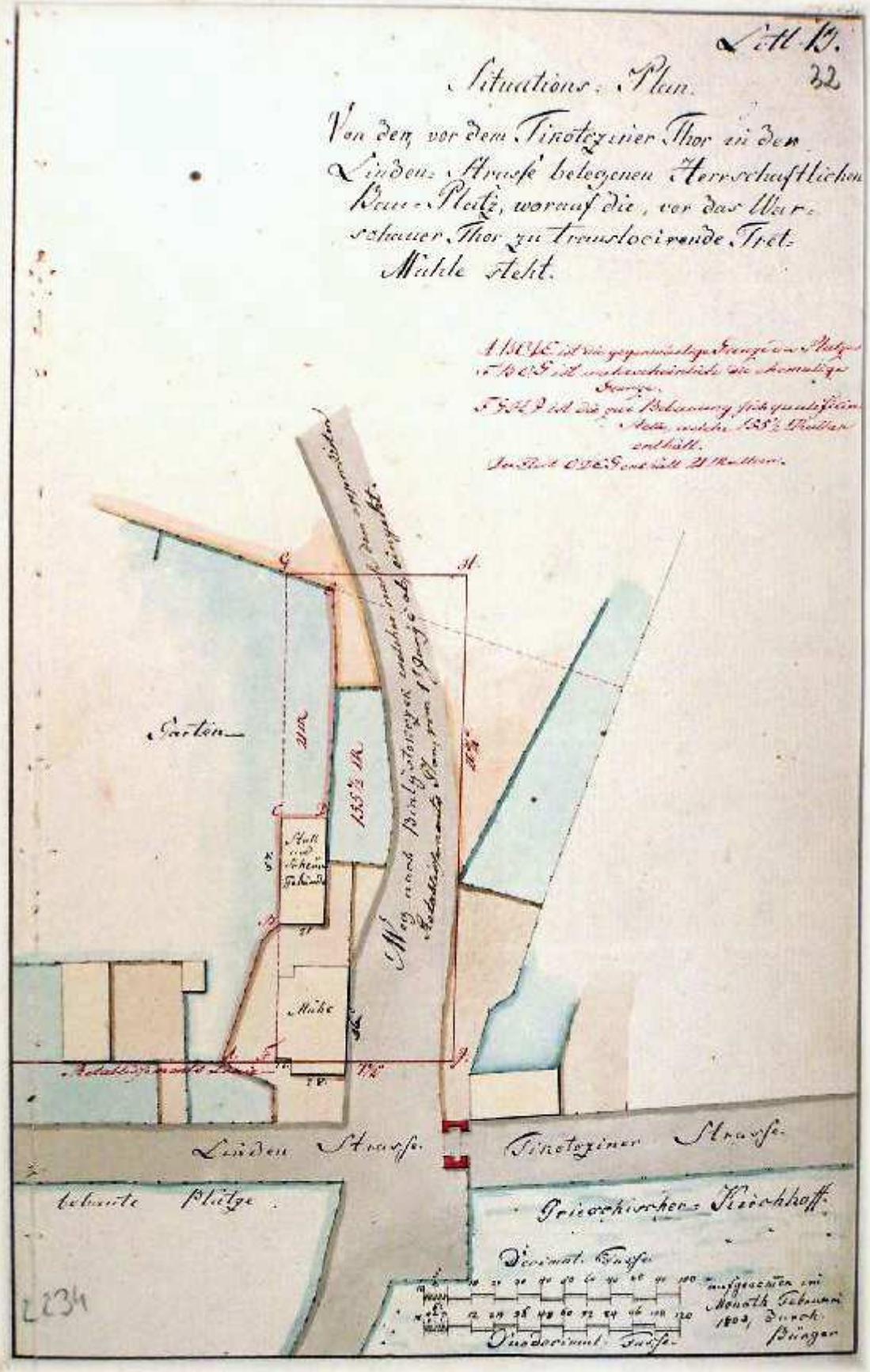

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807. Plan sytuacyjny miasta przed bramą Tykocińską, plan dyslokacji młyna, sygn. 2234, k. 3, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

Miasto Białystok w drugiej połowie XVIII wieku otoczone było parkanem wspartym na murowanych słupach oraz wałem, który miał pełnić funkcje obronne. Wejścia do niego strzegło sześć bram miejskich: Warszawska, Pieczurska, Bojarska, Wasilkowska, Choroska i Suraska. Warszawska była najprawdopodobniej murowana. Pomimo tego, iż Białystok nie miał charakteru obronnego jednak wjazd z przecinających miasto szlaków komunikacyjnych był utrudniony. Dwie z sześciu bram strzegły szlaku wasilkowskiego, który prowadził do Grodna. Dwie usytuowane na zachodzie wiodły do Choroszczy i Suraża. Położona na południu stanowiła przepustkę na trakt warszawski. Brama Pieczurska zlokalizowana była na wschodzie. Za bramami znajdowały się osady wiejskie, zwane przedmieściami. Znaczną część gruntów w samym mieście stanowiły jurydyki: księży farnych na Bojarach i Nadrzeczu i jurydyka cerkiewna. Białystok posiadał 40 ulic trzynaście z nich nie posiadało nazw, większość miała nazwy pochodzące od gościńców, do których prowadziły, np. Choroska, Suraska, Wasilkowska. Nazwy niektórych wywodziły się od miejsc, przy których się znajdowały i tak Podrzeczna, Zamkowa, Bojarska, Browarna. Centrum miasta stanowił wraz z ratuszem rynek miejski. Odbywały się tam sądy landwójtowskie, posiedzenia władz miejskich. Ogłaszano wszelkie zarządzenia, do których musieli zastosować się mieszkańcy. Na rynku dokonywano tez kary chłosty.

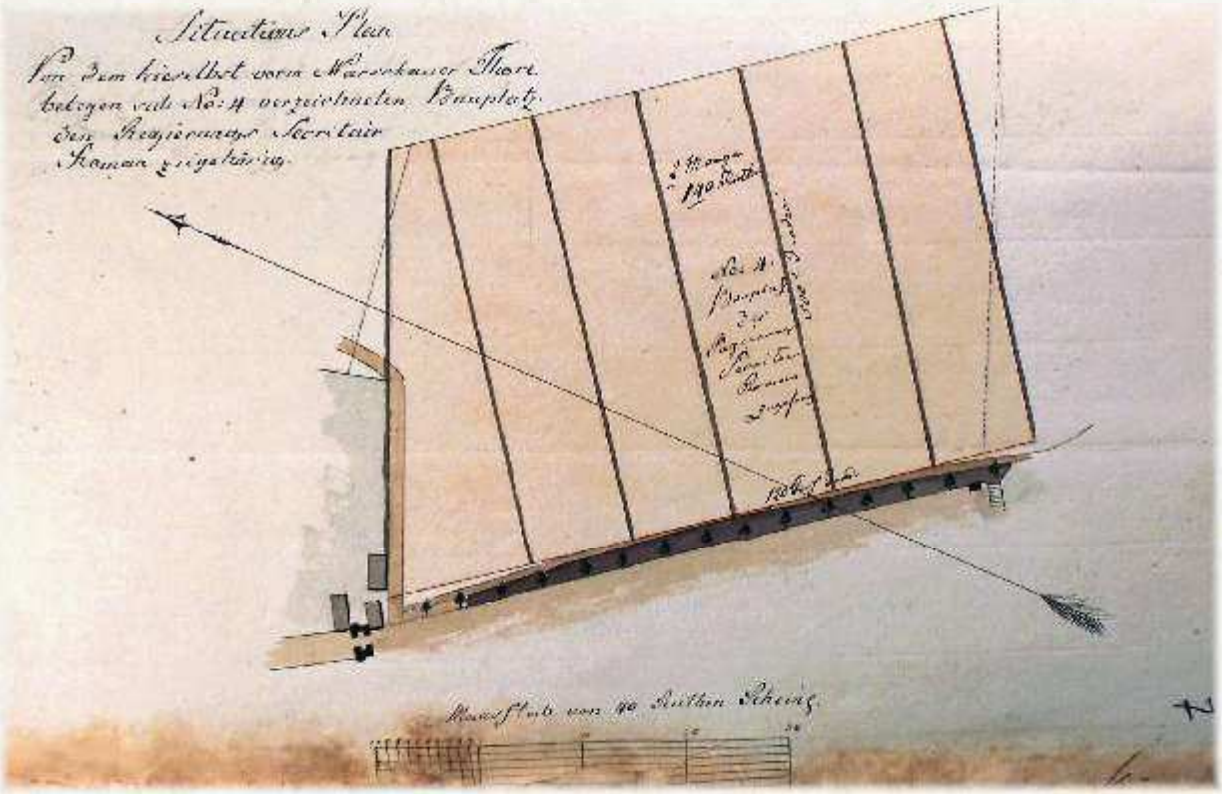

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807. Plan sytuacyjny placu budowy przy Bramie Warszawskiej, sygn. 2209, k. 7, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

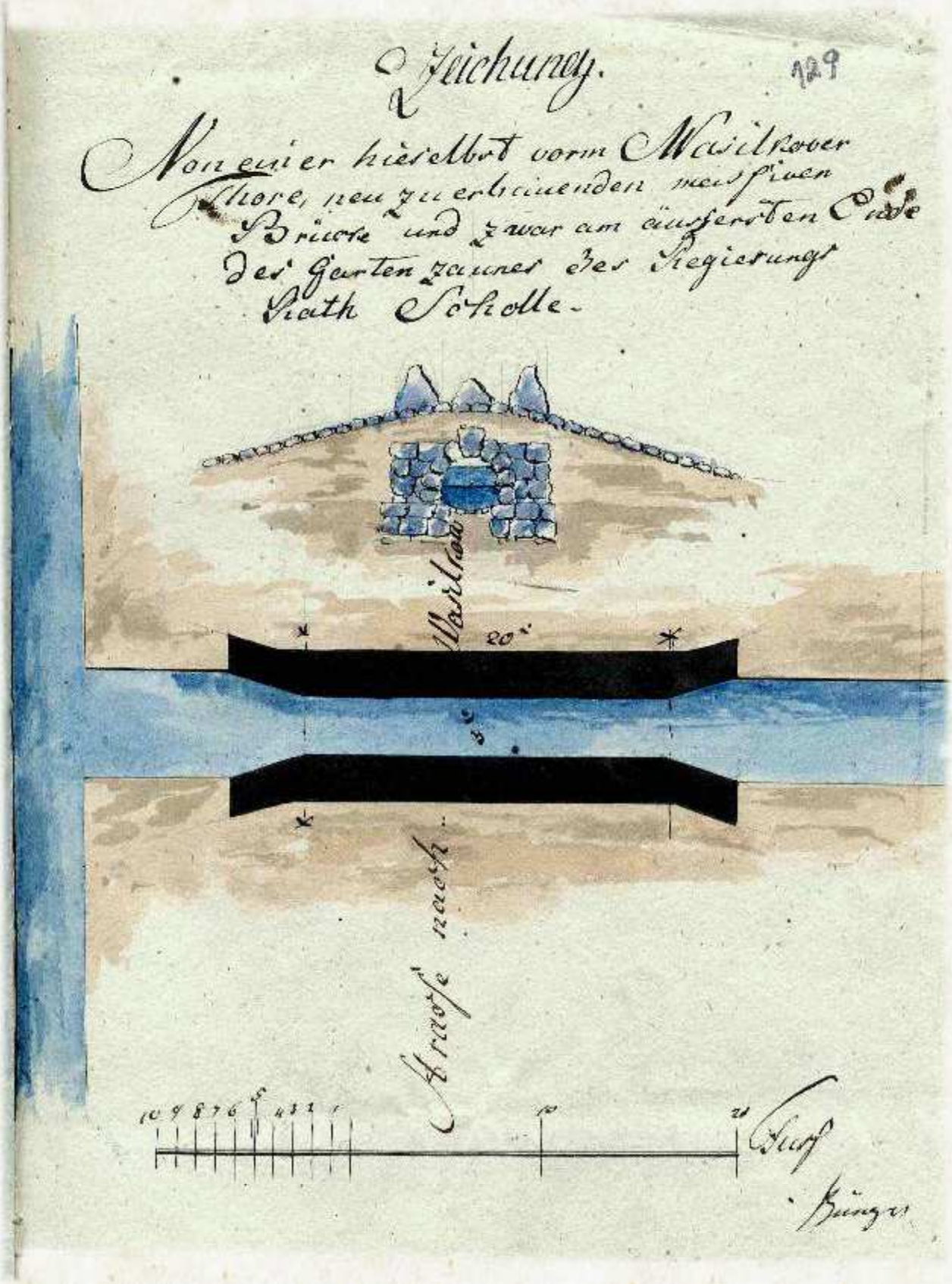

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807. Brama Wasilkowska, sygn. 2277, k. 129, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

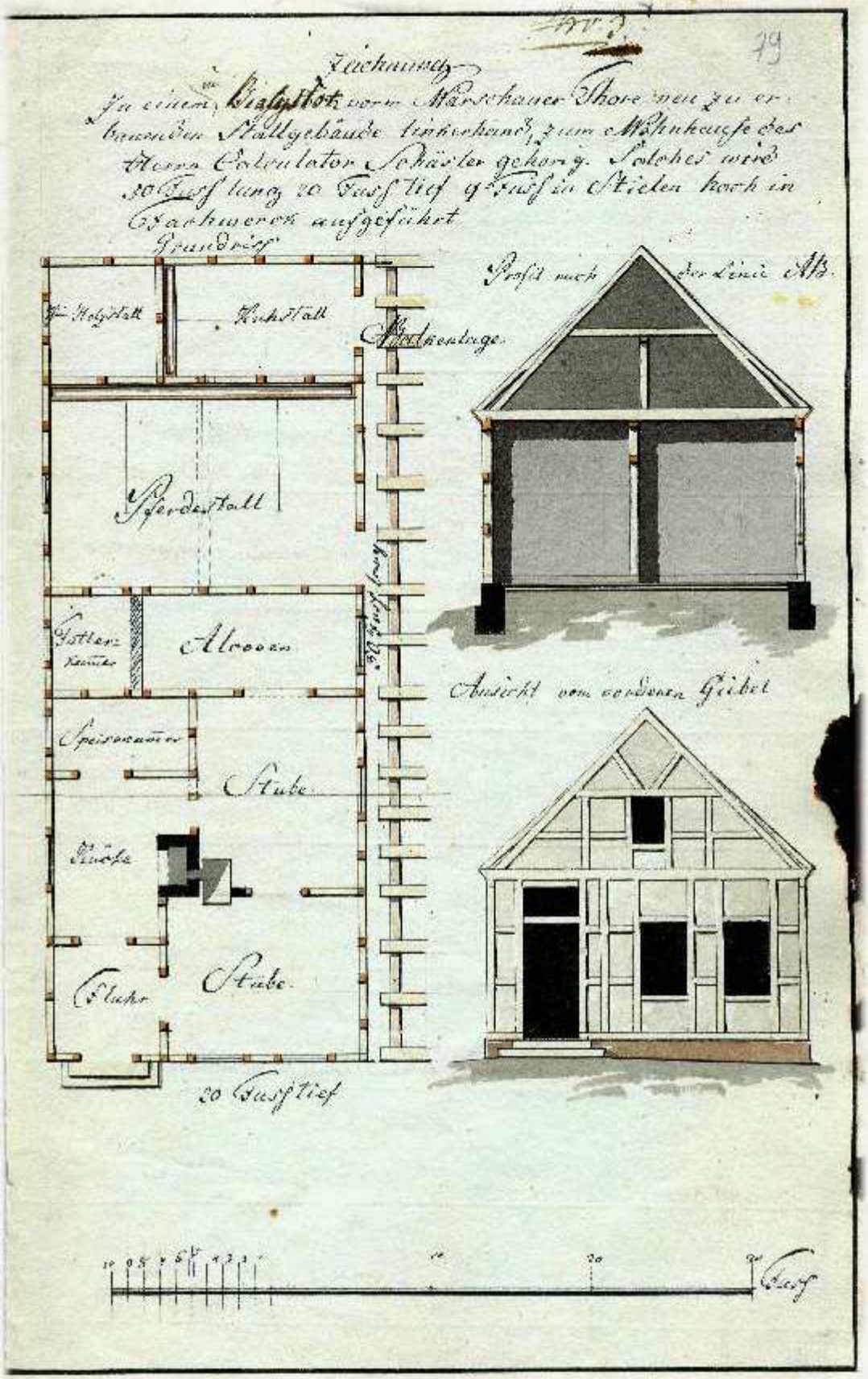

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807. Rysunek przedstawiający plan domu położonego przy Bramie Warszawskiej, sygn. 54, k. 79, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

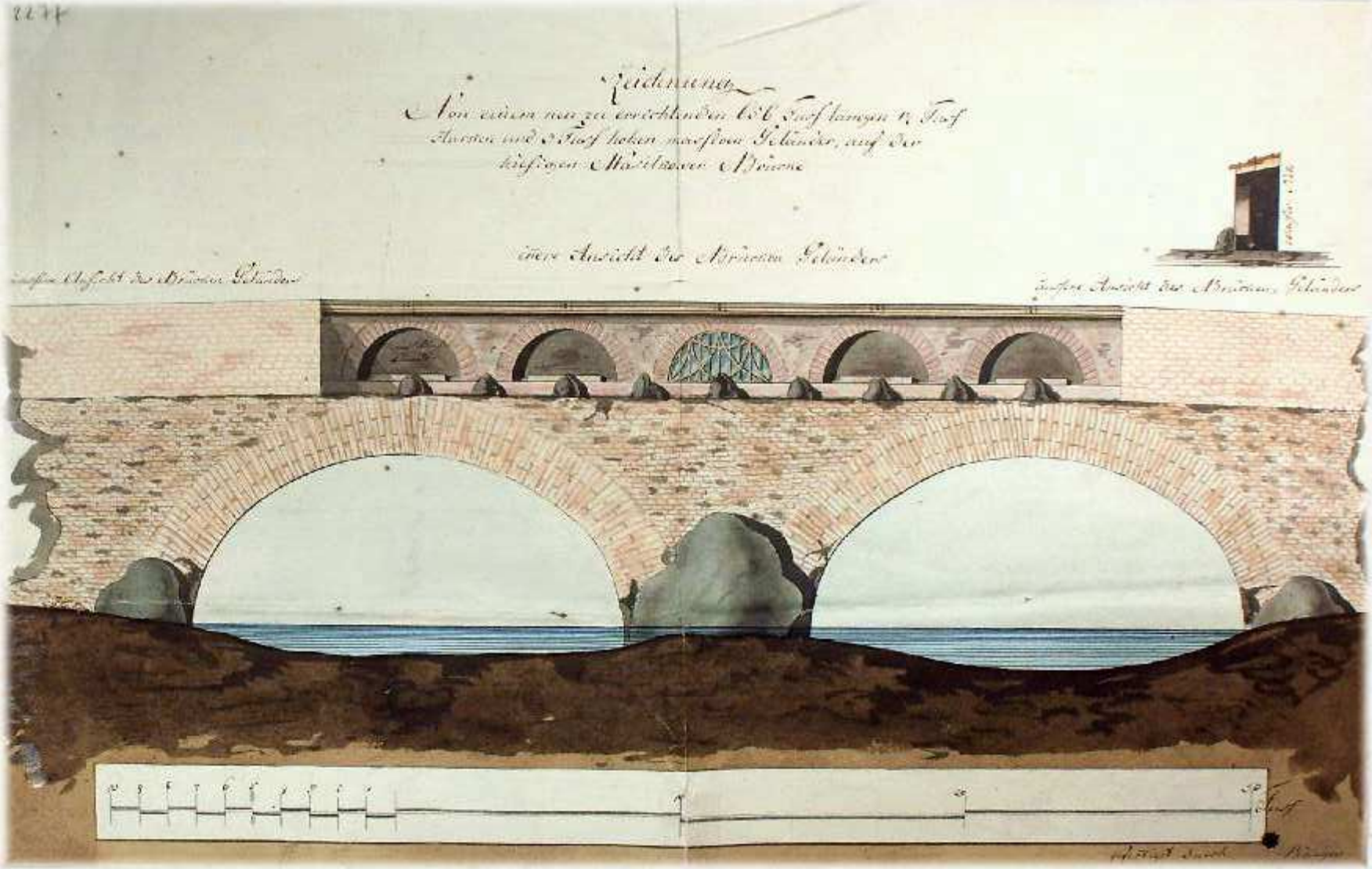

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807. Most w Wasilkowie, sygn. 2277, k. 226, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

W wyniku III rozbioru Polski Białystok znalazł się w rękach pruskich. Generalne Dyrektorium w Berlinie postanowiło, że Białystok będzie centralnym ośrodkiem administracyjnym w nowopowstałej prowincji. W związku z tym w mieście ulokowano władze Nowych Prus Wschodnich, utworzono najważniejsze w państwie pruskim urzędy szczebla prowincyjnego Komisję Organizacyjną Kamery, którą później przekształcono w Kamerę oraz Rejencję, która skupiła władzę sądowniczą. Od 1797 r. Kamera Wojen i Domen (wojenno-ekonomiczna) zarządzana była przez prezydenta Karola von Knoblocha.

Dzięki temu, że Białystok stał się stolica departamentu miał większe szanse na rozwój, co zaowocowało wzrostem liczby ludności, powiększeniem rynku zbytu na towary, wzrostem zapotrzebowania na usługi, korzystną zmianą szlaków komunikacyjnych. Władze pruskie dbały o rozwój miasta, wprowadziły wiele innowacji, ale i dążyły do osiągnięcia jak najwyższych dochodów było to dla miasta zetknięcie z objawami kapitalizmu.

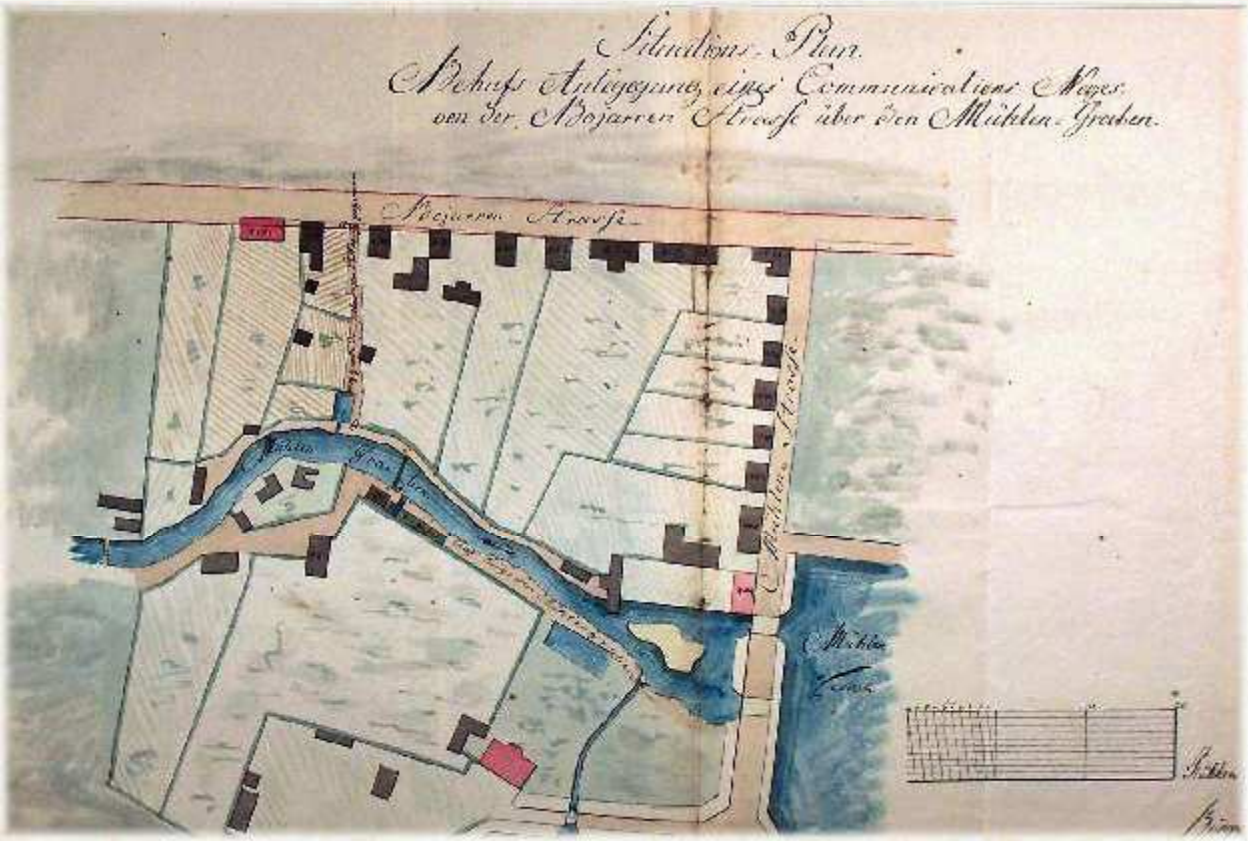

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807. Plan sytuacyjny założenia komunikacyjnego dróg z ulicy Bojarskiej przekopanie w kierunku Młynowej, sygn. 2234, k. 3, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

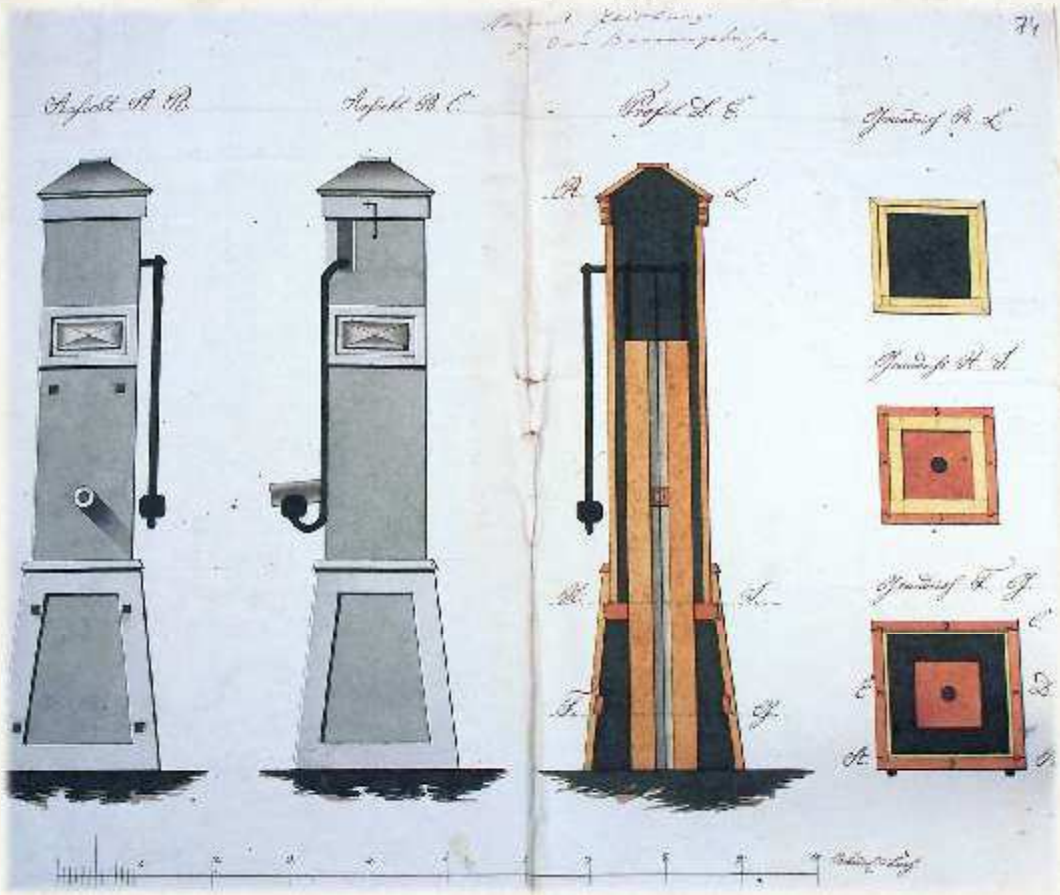

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807. Białostockie studnie, sygn. 2248, k. 74, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

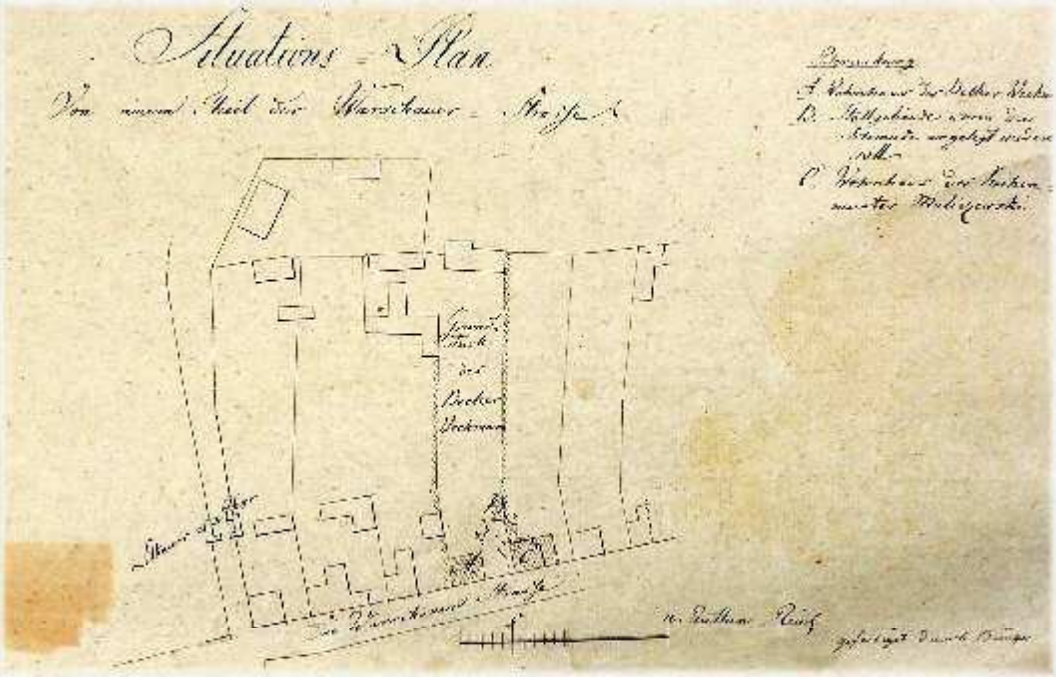

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807. Plan sytuacyjny ulicy Warszawskiej, sygn. 2222, k. 49, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807. List Izabeli Branickiej z 12 stycznia 1797 roku do króla pruskiego w sprawie podatku, sygn. 2450, k. 41, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

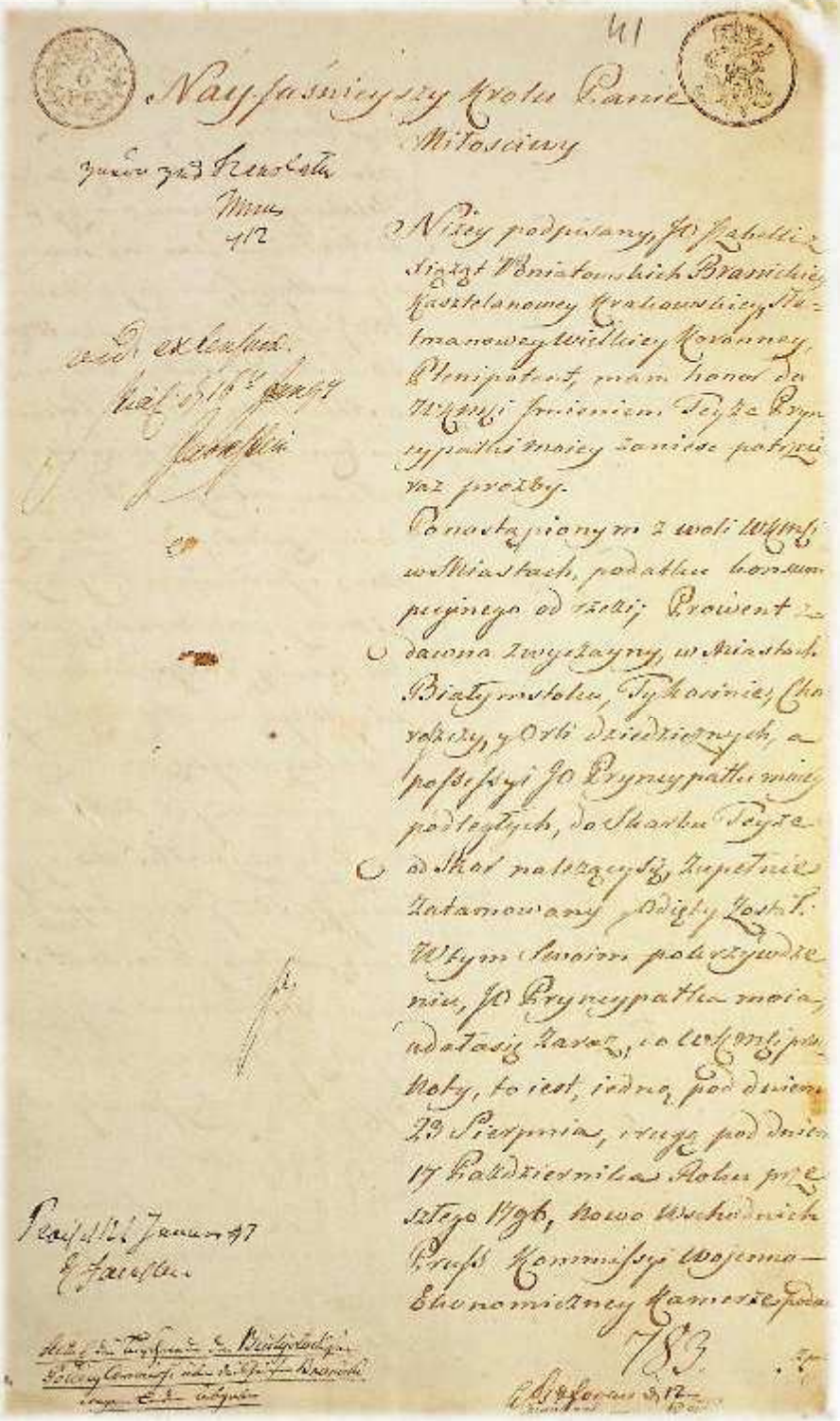

Poczynania administracji pruskiej bacznie obserwowała Izabela Branicka dożywotnia właścicielka miasta, co rodziło liczne konflikty. Jednym z przykładów może być fakt, iż gdy Prusacy w celu uzyskania jeszcze jednej drogi dochodu nałożyli na dwór podatek, który miał wesprzeć miejski fundusz policyjny. Od Pani Krakowskiej uzyskali odpowiedź, w której Branicka stwierdziła, że dwór zlokalizowany jest poza granicą miasta, ponieważ umiejscowiony jest na wiejskim obszarze Słobody, a co za tym idzie zwolniony jest z jakichkolwiek podatków na rzecz miasta.

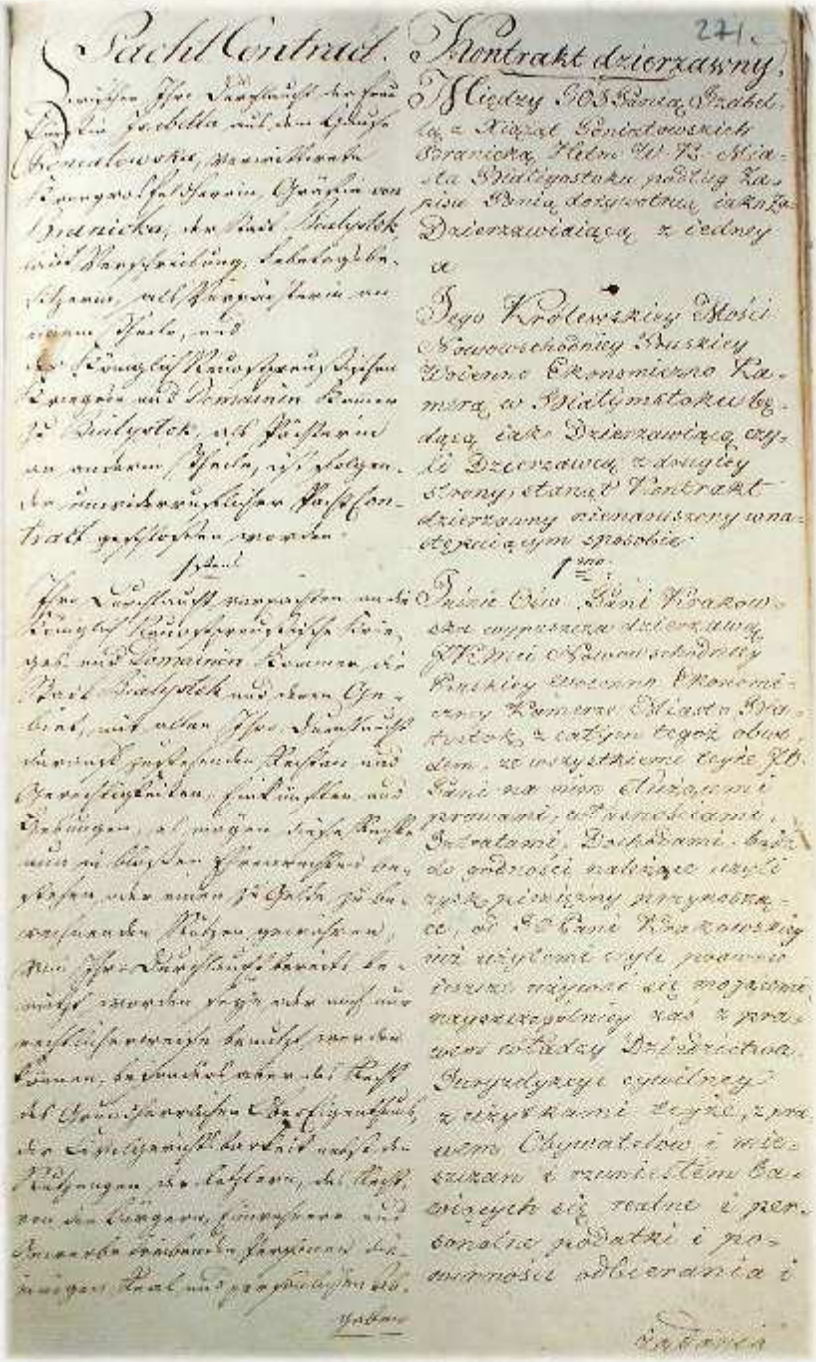

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807. Wydzierżawienie Białegostoku przez Izabelę Branicką władzom pruskim 1 marca 1802 r., sygn. 2318, k. 271, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

W 1802 r. Białystok zmienił właściciela. Początkowo 1 marca Izabela z Poniatowskich Branicka zawarła z Nowowschodnią Pruską Wojenno-Ekonomiczną Kamerą kontrakt dzierżawy na sumę 412 tys. Złotych polskich, co stanowiło równowartość 7 tys. talarów. W w/w umowie władze pruskie zobowiązały się do przestrzegania wszelkich praw mieszczan i obywateli miasta, wypłacania określonej kwoty m.in. Branickiej, dla szpitala, władz miejskich. Do kolejnej umowy doszło w krótkim odstępie czasu. Jednak tym razem Białystok stał się przedmiotem sprzedaży. 1 kwietnia 1802 r. Kamera nabyła za bardzo niską cenę 217 970 talarów od Potockich spadkobierców po hetmanie Białystok oraz okoliczne folwarki. Sprzedający mieli stać się posiadaczami tej kwoty dopiero rok po śmierci Izabeli.

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807.Herb Białegostoku, sygn. 2203, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

W 1802 r. doszło również do zmiany pieczęci miejskiej. Do momentu nabycia Białegostoku przez władze pruskie magistrat posługiwał się pieczęcią, która otoczona była polskim napisem następującej treści: pieczęć majestatowa miasta Białegostoku z 1759 r. W środku znajdował się gryf z koroną. Po wspomnianym wydarzeniu z 1802 r. dotychczasowy napis na otoku został zamieniony na łaciński: *Sigillum Civit Bialostociensis Borus Orient Nova,* czyli Pieczęć miasta Białegostoku Nowych Prus Wschodnich. Ogólny wizerunek pieczęci nie zmienił się.

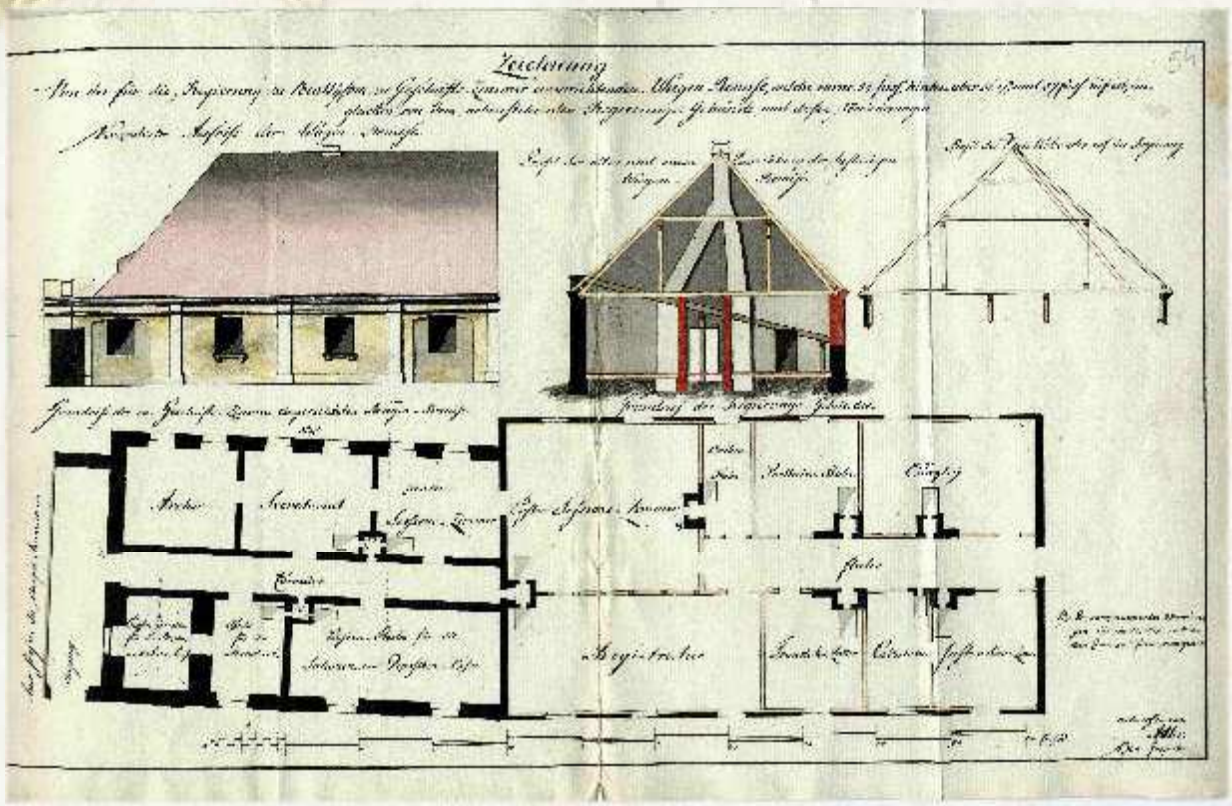

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807. Rysunek przedstawiający przebudowę wozowni, sygn. 405, k. 47, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

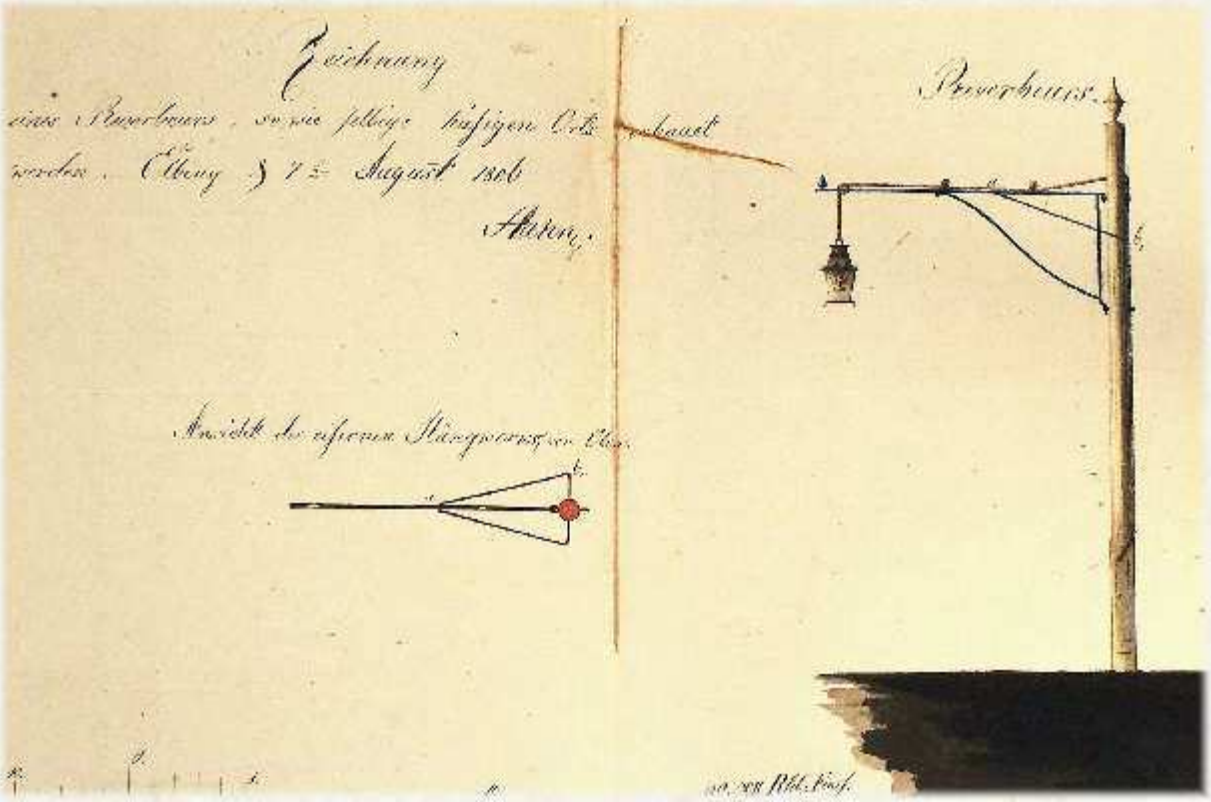

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807. Oświetlenie ulic w Białymstoku. Lampa wykonana w 1806 r., sygn. 2254, k. 6, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

Władze pruskie starały się usprawniać funkcjonowanie ich administracji w tym celu z Kwidzynia został sprowadzony drukarz Jan Jakub Daniel Kantera, który działalność w Białymstoku rozpoczął już w połowie 1796 r. Jego ojciec dzięki otrzymanemu od króla przywilejowi otworzył w Kwidzynie drukarnię. Posiadała ona prawo drukowania w wielu językach m.in. niemieckim, polskim, litewskim, hebrajskim. W Białymstoku zarządzenia wydawane były najczęściej w języku niemieckim lub niemiecko-polskim. Każdy druk opatrzony był wzmianką od wydawcy: w dwóch językach: niemieckim i polskim. Gedruckt bey Johann Jacob Daniel Kanter Neu Osteussischen Hofbuchdrucker (Drukarnia Jana Jakuba Daniela Kantera, Jego Królewskiej Mości Nowowschodnich Pruss Nadwornego Drukarza). Kanter prowadził działalność w Białymstoku do 1800 r. Po nim oficynę wydawniczą i tytuł nadwornego drukarza JKMci Prus Nowowschodnich przejął Jan Appelbaum.

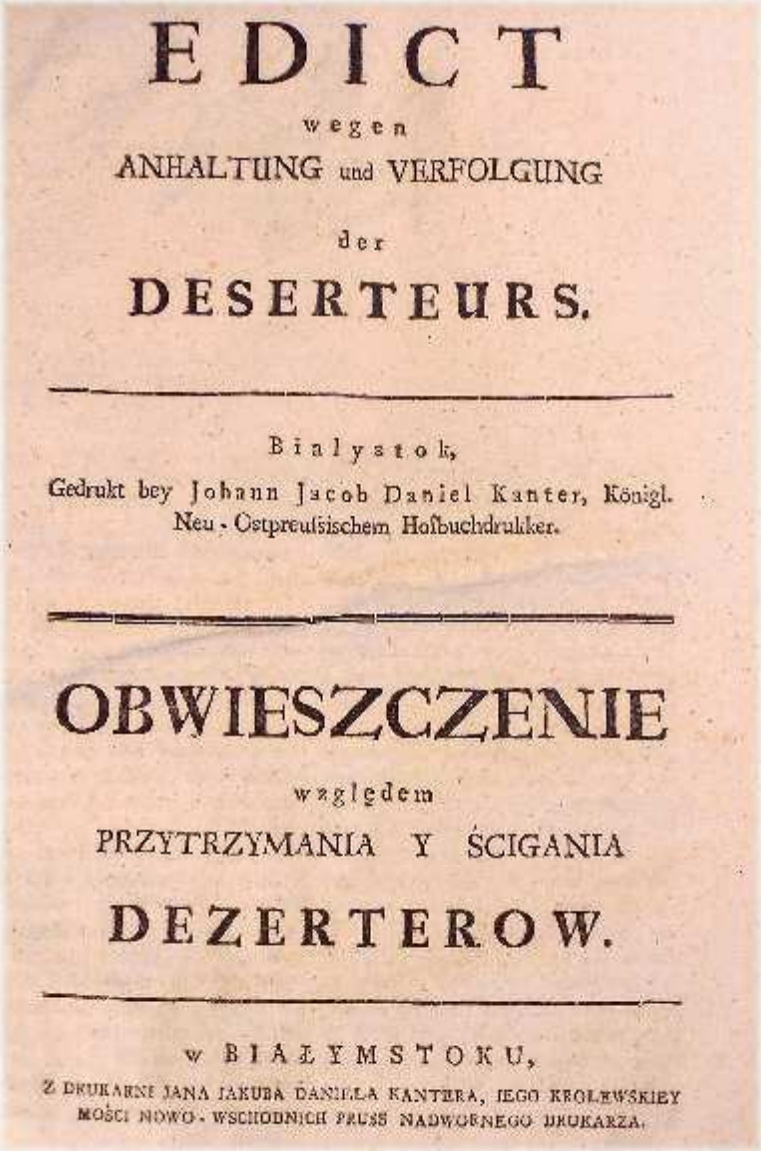

EDICT

wegen

ANHALTUNG und VERFOLGUNG

der

DESERTEURS.

Bialystok,

Gedrukt bey Johann Jacob Daniel Kanter, Königl. Neu-Ostpreussischem Hofbuchdrukker.

OBWIESZCZENIE

względem

PRZYTRZYMANIA Y ŚCIGANIA

DEZERTEROW.

w BIAŁYMSTOKU,

Z DRUKARNI JANA JAKUBA DANIELA KANTERA, JEGO KRÓLEWSKIEY MOŚCI NOWO-WSCHODNICH PRUSS NADWORNEGO DRUKARZA.

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807.
Obwieszczenie wydane w Białymstoku, sygn. 8, k. 5,
własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

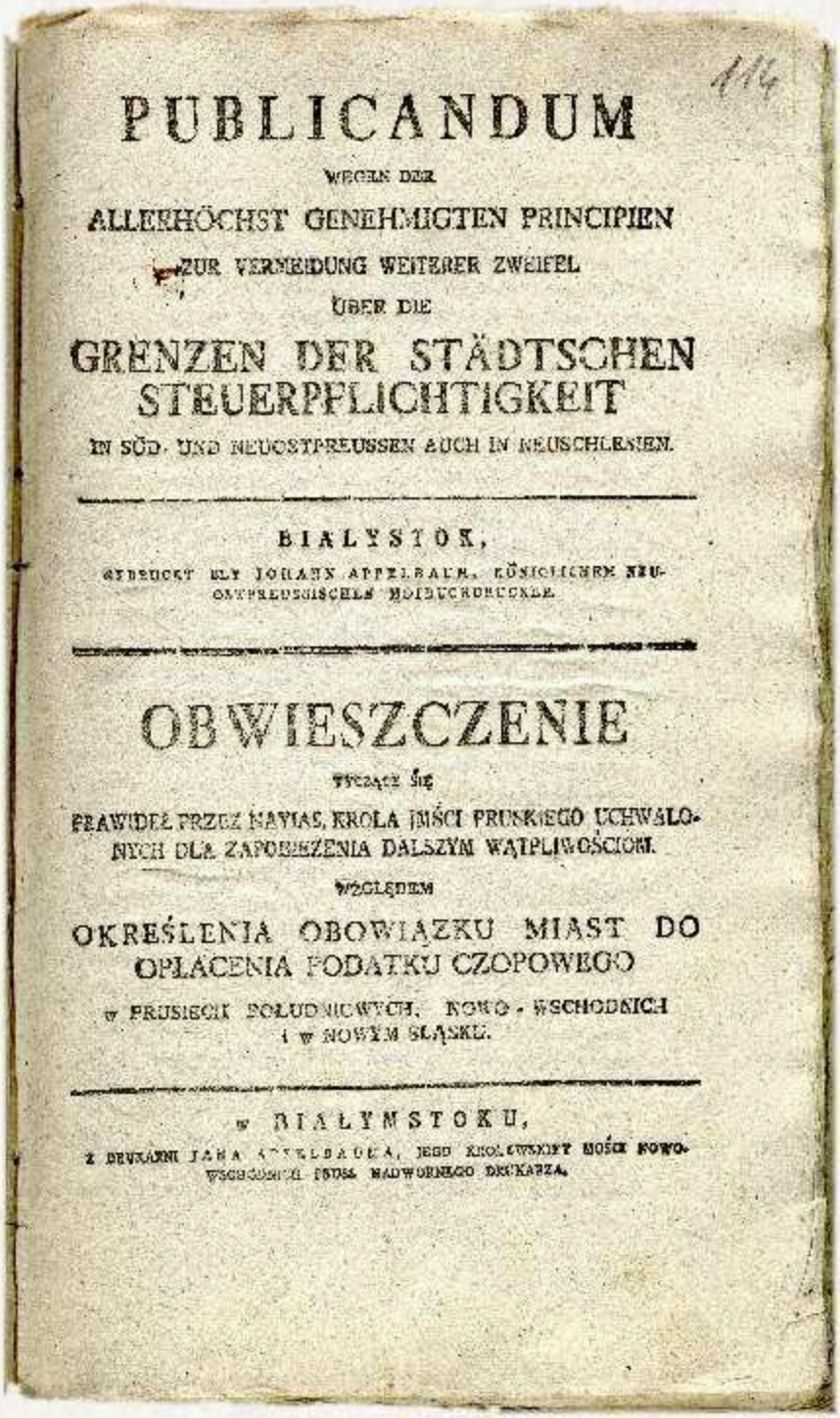

114

PUBLICANDUM

WEGEN DER

ALLERHÖCHST GENEHMIGTEN PRINCIPIEN

ZUR VERMEIDUNG WEITERER ZWEIFEL

ÜBER DIE

GRENZEN DER STÄDTSCHEN STEUERPFLICHTIGKEIT

IN SÜD- UND NEUOSTPREUSSEN AUCH IN NEUSCHLESIEN.

BIALYSTOK,

GEDRUCKT BEY JOHANN APPELBAUM, KÖNIGLICHEM NEUOSTPREUSSISCHEN HOFBUCHDRUCKER.

OBWIESZCZENIE

TYCZĄCE SIĘ

PRAWIDEŁ PRZEZ NAYIAS. KROLA JMŚCI PRUSKIEGO UCHWALONYCH DLA ZAPOBIEŻENIA DALSZYM WĄTPLIWOŚCIOM.

WZGLĘDEM

OKREŚLENIA OBOWIĄZKU MIAST DO OPŁACENIA PODATKU CZOPOWEGO

w PRUSIECH POŁUDNIOWYCH, NOWO-WSCHODNICH i w NOWYM ŚLĄSKU.

w BIALYMSTOKU,

Z DRUKARNI JANA APPELBAUMA, JEGO KRÓLEWSKIEY MOŚCI NOWO-WSCHODNICH PRUSS. NADWORNEGO DRUKARZA.

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807. Ogłoszenie administracji pruskiej w sprawie płacenia podatku czopowego, sygn. 9, k. 114, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

IV. Stück — IV. Gazeta

Neu-Ostpreussisches
INTELLIGENZ-BLATT
zur nützlichen Bequemlichkeit des Publici.

Bialystok, Montag, den 14ten Januar 1799.

GAZETA UWIADAMIAIĄCA
Prus Nowowschodnich
Dla pożyteczney Wygody Publiczności.

w Białymstoku, Poniedziałek, dnia 14. Stycznia 1799.

Bekanntmachung
die Erhöhung des Extra-Post, Courier- und Estaffetten-Geldes betreffend.

Da Sr. Königl. Majestät mittelst allerhöchster Cabinets-Ordre vom 1sten d. M. allergnädigst zu verordnen geruhet haben, dass in Rücksicht der, wegen nicht vorzüglich ausgefallener vorjähriger Erndte, gestiegenen Getreide- und Rauchfutter-Preise, das Extra-Postgeld ad 8 gr. pro Pferd und Meile, auf zehn Groschen, desgleichen die Reitgebühren bey den Privat-Estafetten und Couriers ad 12 gr. pro Pferd und Meile auf vierzehn Groschen von jetzt an bis zur künftigen Erndte in Allerhöchst Dero sämmtlichen Landen erhöht werden sollen, so

Uwiadomienie
Podwyższenia Opłaty od Extraordynaryinych Poczt Kuriera i Sztafet tyczące się.

Nayiaśnieyszy Krol Jmći. Gdy Naywyższym Jego Rozkazem Gabinetowym, d. d. 1go tegoż Miesiąca wydanym, nayłaskawiey ustanowić raczył, iż, maiąc wzgląd na przeszłoroczny nie koniecznie obfity Urodzay, przez co Zboże, siano i słoma wcenie podwyższono, Opłata od Poczt extraordynaryinych dotąd po 8 dobrych Groszy od Konia i Mili, na Groszy dobrych 10, tudzież od Szafett przywatnych i Kuryera dotąd po 12 grosz. dobr. od Konia i Mili, na Groszy dobrych 14 aż do przyszłego żniwa, we wszystkich JKMść Państwa

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807. Pierwsza gazeta wydawana w Białymstoku przez władze pruskie, sygn. 612, k. 175, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

Kamera zajmowała się też wydawaniem w Białymstoku gazety. Intelliigenz Blatt (Gazeta Uwiadamiajaca) była periodykiem urzędowym wydawanym przez administrację pruską w latach 1798-1806. Obejmowała swym zasięgiem departament nie tylko białostocki, ale i płocki. Do zadań gazety, którą wydawał każdy urząd kameralny w Prusach należało podawanie do wiadomości ludności informacji o przetargach o przyjezdnych oraz wyjeżdżających z departamentu, nowych zarządzeniach władz kameralnych, pracach z dziedziny administracyjno-sądowniczej, listów gończych. Gazeta wydawana był dwa razy w tygodniu. Drukowana była w drukarni rządowej. Ukazywała się w języku niemieckim oraz tłumaczeniu polskim. Koszt jej prenumeraty wynosił 12 groszy pruskich. Wychodziła w nakładzie około 2, 5 tys. egzemplarzy. W Archiwum Państwowym w Białymstoku zachowały się jej najstarsze egzemplarze.

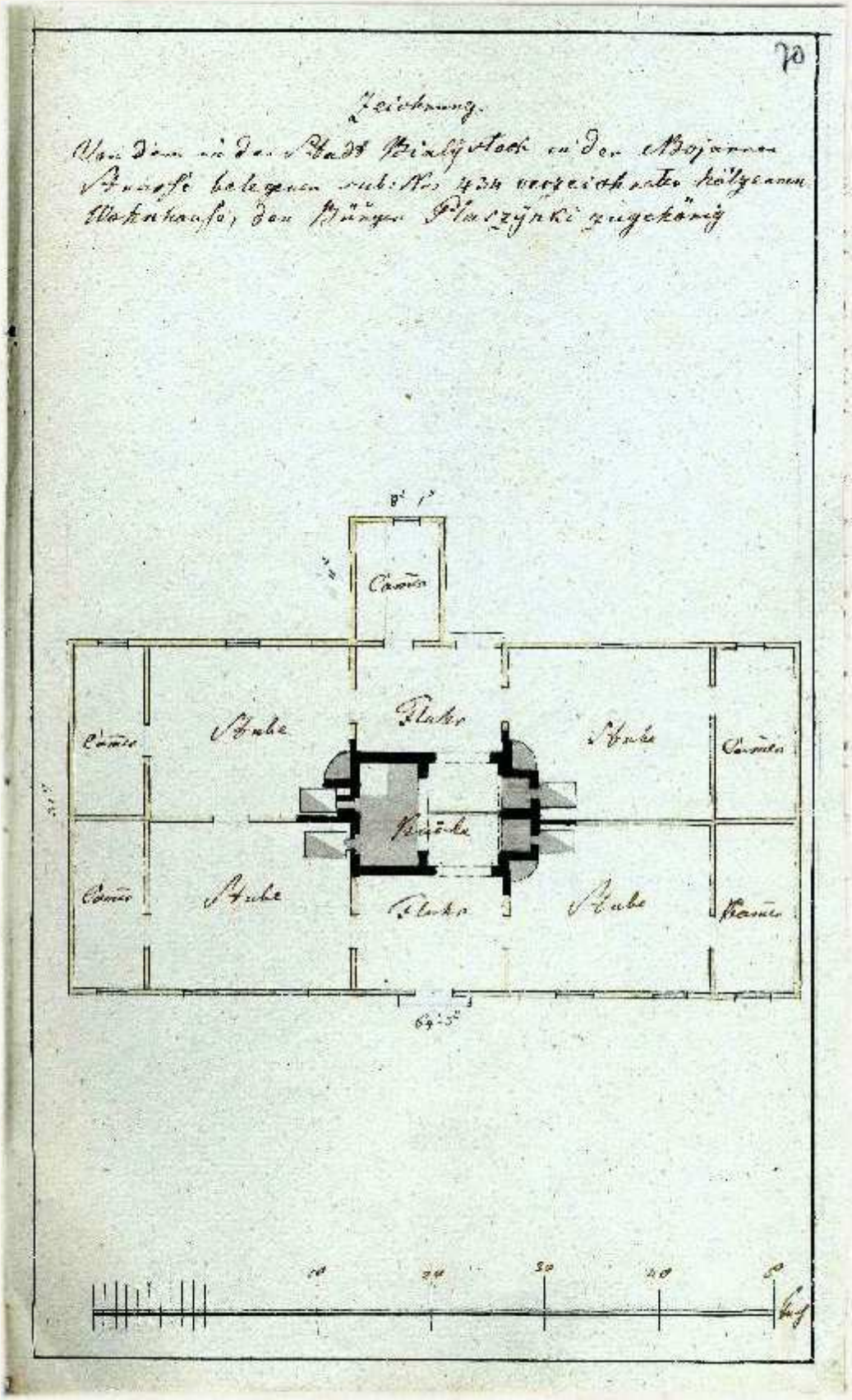

Kamera Wojny i domen w Białymstoku 1795-1807. Plan domu mieszczańskiego przy ulicy Bojarskiej, sygn. 2207, k. 70, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

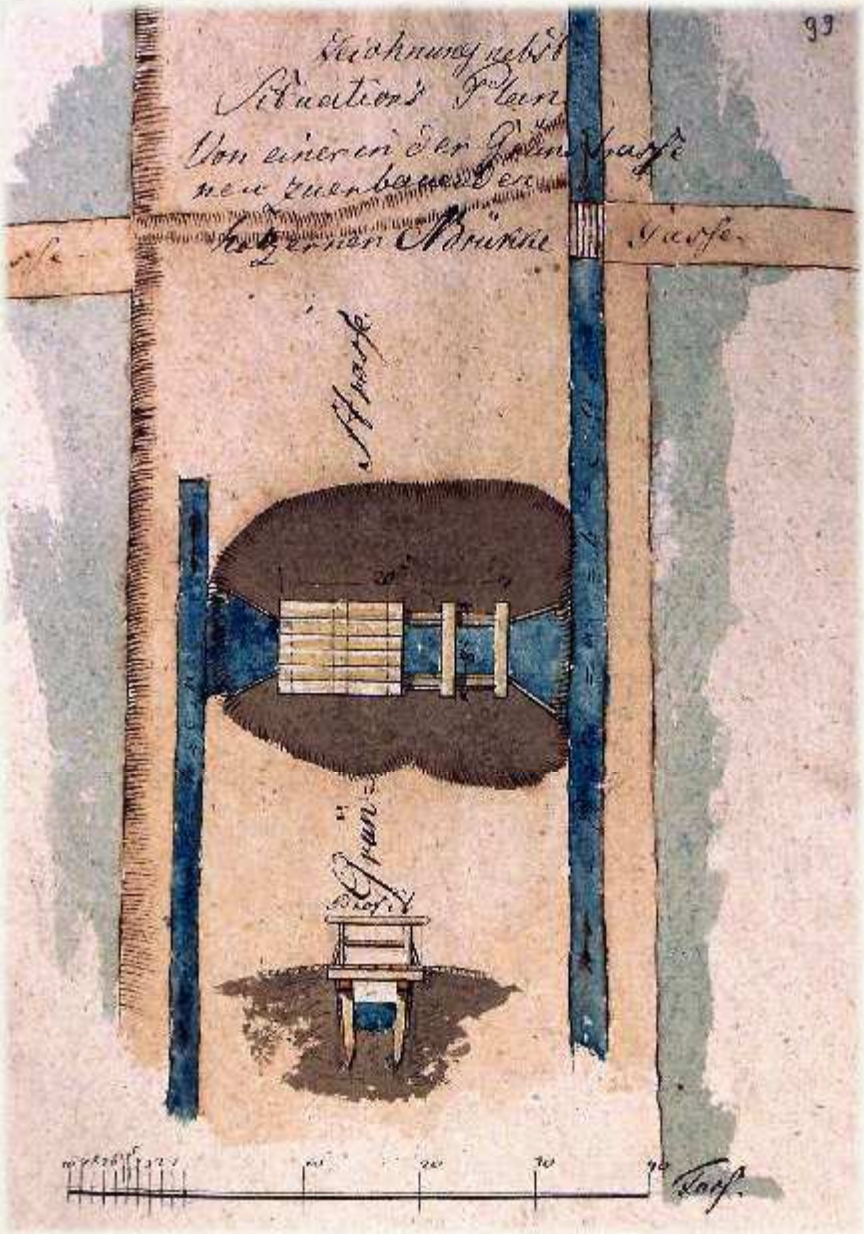

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku 1795-1807. Plan sytuacyjny z widoczną ulicą Zieloną (Zamenhofa) i mostkiem, sygn. 2277, k. 99, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

Zorganizowany przez administrację pruską schemat administracyjny oraz organizacja powiatu przetrwały okres panowania pruskiego. W 1807 r. Komisja Rządząca Księstwa Warszawskiego wyznaczyła odpowiednie osoby, które miały zająć się organizacją departamentu białostockiego. Niestety na mocy traktatu tylżyckiego 7 lipca 1807 r. Obwód białostocki, który składał się z powiatów: białostockiego, drohiczyńskiego, bielskiego i sokólskiego z częściami powiatów suraskiego, biebrzańskiego, dąbrowskiego przekazany został carowi Aleksandrowi I. Z czasem z tego obszaru została wyodrębniona nowa jednostka administracyjna Obwód Białostocki. Posiadał on 9 tys. km powierzchni i około 190 tys. mieszkańców i był trzykrotnie mniejszy od departamentu z czasów pruskich. W jego skład wchodziły cztery powiaty: białostocki, bielski, drohicki, sokólski. Nowoutworzony Obwód Białostocki posiadał status gubernialny, a jego wielkorządcą został mianowany przez cara senator A. Theyls. Władze rosyjskie początkowo ofiarowały większe prawa szlachcie, utworzyły samorząd, którego kadencja miała trwać trzy lata. Połowę rady miejskiej i magistratu (sądu) stanowić miała ludność wyznania mojżeszowego. Funkcję pierwszego naczelnika miasta piastował Krzysztof Teske, pomocą miało służyć mu dwóch starostów i czterech radnych. Prawo kontrolowania władz miejskich posiadał policmajster.

БОЖІЕЮ МИЛОСТІЮ

МЫ АЛЕКСАНДРЪ ПЕРВЫЙ,

ИМПЕРАТОРЪ и САМОДЕРЖЕЦЪ

ВСЕРОССІЙСКІЙ

и прочая, и прочая, и прочая.

НАМЪ любезновѣрнымъ подданнымъ: Духовнымъ, Благородному Рыцарству и Земству, Городамъ и всѣмъ обывателямъ Бѣлостокской Области ИМПЕРАТОРСКУЮ НАШУ милость и благоволеніе.

Трактатомъ, между Россіею и Франціею въ 27 й день Іюня сего года въ Тильзитѣ постановленнымъ, Область окруженная частію настоящихъ границъ Россійскихъ, простирающеюся отъ Буга до устья Лоссосны, и линіею идущею отъ помянутаго устья и слѣдующею по Талвегу сей рѣки, по Талвегу Бобры до ея устья, по Талвегу Нарева отъ вышепомянутаго мѣста до Суражца, по Талвегу Лисы до ея истока подлѣ деревни Мienъ, по Талвегу протока, впадающаго въ Нурчекъ, подлѣ той же деревни выходящаго до его устья выше Нурра, и наконецъ по Талвегу Буга вверхъ до настоящихъ границъ Россійскихъ, присоединена къ ИМПЕРІИ Россійской на вѣчныя времена.

Z BOŻEY ŁASKI

MY ALEXANDER I,

IMPERATOR y SAMOWŁADCA

WSZECH ROSSYI

etc. etc. etc.

Miłym NAM wiernym Poddanym NASZYM; Duchowięstwu, Szlachetniemu Rycerstwu, y Ziemiaństwu, Miastom, y wszystkim w Ogóle Obywatelom Białostockiego Obwodu IMPERATORSKĄ NASZĄ Łaskę y Uprzeymość.

Traktatem między Rossyą y Francyą ninieyszego Roku dnia 27 miesią a Czerwca w Tylży zawartym; kray Obwiedziony w Części teraznieyszemi Rossyiskiemi granicami, rozciągaiącemisię od Bugu do uyścia Łososny, y linią idącą od pomienionego uyścia, y ciągnącąsię Thelwegiem czyli Łożyskiem tey Rzeki, Thelwegiem Bobry do uyścia Oney, Thelwegiem Narwy od wyzey pomienionego punktu do Suraża, Łożyskiem Lisy do iey zrzódła przy wiosce Mien, Łożyskiem Ruczaiu wpadaiącego w Nurczek, wypływaiącego blisko teyze wsi do iego uyścia wyżey Nurra, y nakoniec Łożyskiem Buga w górę do teraznieyszych Rossyiskich granic na wieczne Czasy do Rossyiskiego IMPERIUM przyłączonym został.

Kamera Wojen i Domen w Białymstoku 1795-1807. Przyłączenie Obwodu Białostockiego do Rosji w 1807 r., sygn. 2200, k. 9, własność: Archiwum Państwowe w Białymstoku

Bibliografia

Bończak-Kucharczyk E., Maroszek J., Kucharczyk K., *Katalog parków i ogrodów zabytkowych województwa białostockiego*, Białystok 1988.
Dmowska-Grabiasowa Halina, *Działalność kulturalna Izabeli Branickiej w świetle korespondencji*, Studia i materiały do dziejów Białegostoku, t. 4, Białystok 1985.
Dobroński Adam, *Białystok historia miasta*, Białystok 2001.
Dobroński Adam, Lechowski Andrzej, Izabela Branicki w 200-lecie śmierci, Białystok 2008.
Konopczyński Władysław, *Branicki Jan Klemens*, Polski Słownik Biograficzny, t. 2, Kraków 1936.
Kowecka Elżbieta, *Dwór Najrządniejszego w Polszcze Magnata*, Warszawa 1991.
Ks. Nieciecki Jan, *Pałacyk Gościnny w Białymstoku*, Białystok 2006.
Lech M. J., *Dzieje i obraz Białegostoku w XVIII wieku*, Studia i materiały do dziejów Białegostoku, t. 1, Białystok 1968.
Łukaszewicz J., *Białystok w XIX wieku*, Studia i materiały do dziejów Białegostoku, t. 3.
Małek Ariusz, *Białystok pod zaborem pruskim 1795-1807*, Białostocczyzna 1999, nr 4.
Maroszek Józef, *Najstarszy dokument uposażeniowy Kościoła Farnego w Białymstoku z 4 grudnia 1581roku*, Białostocczyzna 1996, nr 2.
Maroszek Józef, *Ponowienie praw miejskich Białegostoku w 1749r.*, Białostocczyzna 1998, nr 3.
Maroszek Józef, Rewelacyjne *odkrycie nieznanych najstarszych dokumentów dla Białegostoku*, Białostocczyzna 1999, nr 1.
Maroszek Józef, *Targowiska wiejskie w Koronie Polskiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*, Białystok 1990.
Postołowicz Leszek, *Pierwsza gazeta drukowana w Białymstoku*, Białostocczyzna 1988, nr 2.
Rutkowski M., *Przywilej cechowy Jana Klemensa Branickiego i Izabelli z Poniatowskich Branickich z 1769r.*, Rocznik Białostocki, Warszawa 1991, t. 17.
Sztachelska-Kokoczka Alina, *Białystok za pałacowa bramą*, Publikacja w druku.
Sztachelaka-Kokoczka Alina, *Magnackie dobra Jana Klemensa Branickiego*, Białystok 2006.
Sztachelska –Kokoczka Alina, *Kwadrat Rynku jako centrum handlowe Białegostoku w XVIII w.*, Białostocczyzna 1990, nr 3.
Sztachelska-Kokoczka Alina, *Bramy miejskie Białegostoku w XVIII w.*, Białostocczyzna 1991, nr 2.
Sztachelska-Kokoczka Alina, *Trzy księgi miejskie*, Archeion, t. L, Warsawa 1968.
Ułaszczyk M., *Materiały do dziejów Obwodu Białostockiego w latach 1808-1843*, Rocznik Białostocki 1961, t. 2.

Katalog wystawy wydano drukiem dzięki pomocy finansowej Prezydenta Miasta Białegostoku

Opracowanie
Ewa Zalewska

Skany
Cezary Korzeniecki

Zdjęcia
Bartłomiej Samarski

Na okładce: August III, donator praw magdeburskich Białegostoku w 1749 r.,
własność: Muzeum Pałac w Wilanowie

ISBN 83-920642-3-2
ISBN 978-83-7657-000-6

Urząd Miejski w Białymstoku
ul. Słonimska 1, 15-950 Białystok
tel. (85) 869-60-00, fax (085) 869-62-65
www.bialystok.pl, e-mail: prezydent@um.bialystok.pl

Archiwum Państwowe w Białymstoku
Rynek Kościuszki 4, 15-426 Białystok
tel. 743 56 03, e-mail: sekretariat_ap@białystok.ap.gov.pl
www.bialystok.ap.gov.pl
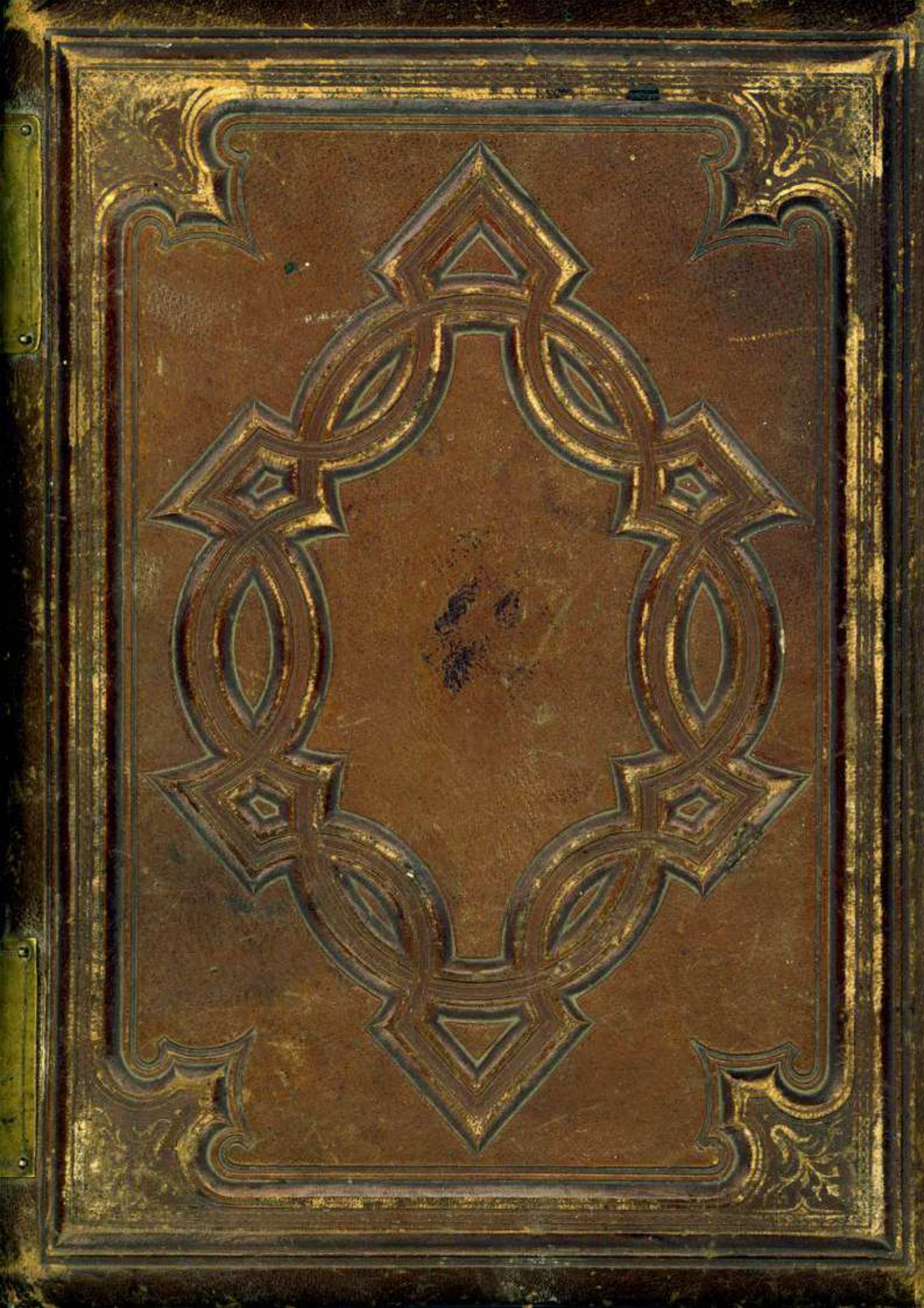
Wydawnictwo PRYMAT Mariusz Śliwowski
Białystok, ul. Zwycięstwa 26c lok. 7, 085 869 14 87, 0602 766 304